

**Husitská teologická fakulta
Univerzita Karlova**

Bakalářská práce

**Protidrogová prevence
romské mládeže**

**Drug Prevention
among Roma Youth**

**vedoucí
doc. PhDr. Petr Sak, CSc.**

**autor
Marta Hrabcová**

Poděkování

Na prvním místě děkuji Bohu, svému Stvořiteli, jehož milost mi dává sílu do každého dne a každého dila.

Děkuji panu doc. PhDr. Petru Sakovi, CSc., jež se ujal vedení mé práce a poskytl mi cenné podněty při jejím zpracovávání.

Velmi si vážím vstřícnosti, se kterou mi kolegové z Centra dětí a mládeže Teen Challenge Int. pomáhali zajistit vhodné podmínky pro výzkum, a též ochoty klientů ze skupiny „Teenagerů“, kteří se ho účastnili.

Mé velké díky patří Jiřímu Bukovskému za jeho neustálou podporu a mnohé rady ohledně stylistiky.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci „Protidrogová prevence romské mládeže“ vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury. Současně souhlasím s tím, aby tato práce byla umístěna v Ústřední knihovně UK a používána ke studijním účelům.

V Praze dne 13.4.2012

Marta Hrabcová

.....
podpis

Anotace

Bakalářská práce „Protidrogová prevence romské mládeže“ se zabývá možnostmi prevence závislosti na návykových látkách u romských dětí a mládeže. Vychází z výzkumu provedeného formou hloubkových rozhovorů s dvanácti romskými klienty NZDM v Praze na Žižkově, ve věku od deseti do šestnácti let. V úvodních kapitolách ukazuje práce historické souvislosti sociálního vyloučení, kterým je romské etnikum v České republice výrazně postiženo, a popisuje jeho konkrétní aspekty. Ve druhé části, která vychází z provedených rozhovorů, upozorňuje na specifická rizika drogové závislosti u romské mládeže a navrhuje konkrétní praktické kroky prevence. Ta se týkají jak prevence nespécifické (využití volného času, plánování, rozvoj sebeovládání), tak i prevence specifické (informace o drogové závislosti). Podstatným východiskem pro oba tyto typy jsou etnická specifika romské mládeže.

Annotation

This Bachelor thesis, “Drug Prevention among Roma Youth,” is dealing with the possibilities of the drug prevention among Roma children and youth. It is based on the research by in-depth half-structured interviews with twelve Roma clients of the Children and Youth Center at Prague 3-Žižkov. The clients range in age from ten to sixteen years. In the first part, this thesis shows historical context and concrete aspects of the social exclusion, which is a significant problem of the Roma minority in the Czech Republic. In the second part, which is based on the research, it points out the specific risks of drug addiction among Roma youth. It also suggests concrete and practical ways of prevention. They are designated as: specific prevention (use of the free time, planning, strengthening of self-control), so non-specific prevention (information about addictive substances, their effects and the process of addiction development). Important part for creating both of these types is to look at the ethnic characteristics of Roma youth.

Klíčová slova

Romové

sociální vyloučení

riziková mládež

návykové látky

rizikové faktory vzniku závislosti

selektivní prevence

etnická specifika

Keywords

Roma

social exclusion

at-risk youth

addictive substances

risk factors of the development of addiction

selective prevention

ethnic specifics

OBSAH

1. ÚVOD	9
2. HISTORIE ROMŮ	11
2.1 PRAVLAST ROMŮ	11
2.2 PŘÍCHOD DO EVROPY, ROZŠÍŘENÍ, PRVNÍ PRONÁSLEDOVÁNÍ.....	12
2.3 PŘECHOD K USEDLÉMU ZPŮSOBU ŽIVOTA	13
2.4 DRUHÁ SVĚTOVÁ VÁLKA A GENOCIDA.....	14
2.5 MIGRACE DO ČECH A ZMĚNY VE ZPŮSOBU ŽIVOTA	14
3. ROMOVÉ A SOCIÁLNÍ VYLOUČENÍ	16
3.1. POJMY „ROM“ A „SOCIÁLNÍ VYLOUČENÍ“	16
3.2 HISTORICKÉ PŘÍČINY SOCIÁLNÍHO VYLOUČENÍ ROMŮ	17
3.3 KONKRÉTNÍ ASPEKTY SOCIÁLNÍHO VYLOUČENÍ.....	19
3.3.1 <i>Nezaměstnanost</i>	19
3.3.2 <i>Vzdělání a vzdělávání</i>	20
3.3.3. <i>Finanční problémy</i>	21
3.3.4. <i>Bydlení</i>	22
3.3.5 <i>Vztahy s majoritou</i>	23
3.4 <i>Ohrožení sociopatogenními jevy</i>	23
4. ROMOVÉ A SOCIÁLNÍ PATOLOGIE	25
4.1 SOCIÁLNÍ PATOLOGIE A SOCIÁLNÍ DEVIACE	25
4.2 VÝSKYT SOCIOPATOGENNÍCH JEVŮ V ROMSKÉ POPULACI	25
4.3 MOŽNÉ PŘÍČINY A CHARAKTERISTICKÉ RIZIKOVÉ FAKTORY SOCIÁLNÍ PATOLOGIE U ROMŮ	27
5. ROMSKÁ MLÁDEŽ A ZÁVISLOSTI	30
5.1 ROMSKÁ MLÁDEŽ JAKO RIZIKOVÁ MLÁDEŽ	30
5.2 ZÁVISLOST NA NÁVYKOVÝCH LÁTKÁCH A JEJÍ PREVENCE	31
5.2.1 <i>Vymezení pojmů a „návykové látky“ a „závislost“</i>	31
5.2.2 <i>MLádež a závislost</i>	32
5.2.3 <i>Prevence a její typy</i>	33
5.2.4 <i>Účinné způsoby prevence</i>	34
5.3 PROBLÉM ZÁVISLOSTI U ROMSKÉ MLÁDEŽE V ČR.....	35
5.3.1 <i>MLádež v ČR obecně</i>	35
5.3.2 <i>Romská mládež</i>	36
5.3.3 <i>Romové a drogy - zkušenosti terénních pracovníků</i>	37
5.4 SPECIFIKA ŽIVOTNÍHO STYLU ROMŮ VE VZTAHU K ZÁVISLOSTEM	37
6. VÝZKUM	40
6.1 CÍLE VÝZKUMU	40
6.2 POPIS REALIZACE VÝZKUMU	40
6.2.1 <i>Zařízení, kde výzkum probíhal</i>	40
6.2.2 <i>Metoda a průběh výzkumu</i>	41
6.2.3 <i>Skupina respondentů</i>	42
6.2.4 <i>Rizika metody výzkumu</i>	43
6.2.5 <i>Další zdroje a metody</i>	43

6.3 VÝSLEDKY VÝZKUMU	44
6.3.1 Způsob trávení volného času	44
6.3.2 Výběr přátel	45
6.3.3 Prožívání příjemných pocitů a řešení nepříjemných	45
6.3.4 Rodinné zázemí	45
6.3.5 Názory na závislost	46
6.3.6 Kouření	46
6.3.7 Alkohol	48
6.3.8 Marihuana	48
6.3.9 Tvrdé drogy	49
6.3.10 Další návykové látky	49
6.3.11 Rozdíly mezi etniky	50
6.3.12 Konformita a vliv skupiny	51
6.3.13 Orientace na aktuální uspokojení	52
6.3.14 Výrazní respondenti	52
6.3.15 Vliv primární prevence	54
7. ZÁVĚRY PRÁCE A PODNĚTY PRO PRAXI.....	55
7.1 OBECNÉ ZÁSADY	55
7.2 NESPECIFICKÁ PREVENCE A ETNICKÉ ASPEKTY	55
7.2.1 Pozitivní posilování etnické identity	55
7.2.2 Náboženství jako přirozený zdroj hodnot	56
7.2.3 Vedení k plánování	58
7.2.4 Nakládání s financemi	58
7.2.5 Zodpovědnost za sebe sama, sebeřízení	59
7.2.6 Přijímání odlišnosti	59
7.3 PROTIDROGOVÁ PREVENCE	60
7.3.1 Přístup	60
7.3.2 Obsah	60
8. ZÁVĚR	63
POUŽITÉ ZDROJE	64
SEZNAM PŘÍLOH.....	CHYBA! ZÁLOŽKA NENÍ DEFINOVÁNA.
PŘÍLOHY	CHYBA! ZÁLOŽKA NENÍ DEFINOVÁNA.

Seznam zkratk

apod. – a podobně

CDM – Centrum dětí a mládeže Teen Challenge International

ČR – Česká republika

ESPAD – The European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs

= Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách

HOST – Hnutí občanské solidarity a tolerance

Int. – International = mezinárodní

n. l. – našeho letopočtu

NZDM – nízkoprahové zařízení pro děti a mládež

o. s. – občanské sdružení

s. – strana

SAS – sociální a aktivizační služba pro rodiny s dětmi

tj. – to je

ZŠ – základní škola

1. Úvod

Přes řadu výhod má moderní společnost i mnohá negativa, mezi něž patří i významný nárůst sociopatogenních jevů, které se v souvislosti s modernizací objevují. Spolu s kriminalitou patří mezi nejčastěji jmenované závislosti. Zvláště závislost na drogách úzce souvisí s dalšími sociopatogenními jevy a má tak na společnost negativní vliv. Některé menšiny mají k tomuto problému větší dispozice a jsou jím výrazněji zasaženy. Takovou skupinou, která je tímto i dalšími spleťnými problémy výrazně zasažena, jsou bezpochyby Romové. Ke každé etnické skupině je potřeba přistupovat na základě jejich zvláštností a její problémy řešit v kontextu jejího specifického fungování a postavení v okolní společnosti. To samozřejmě platí i pro problém závislosti mezi Romy. Protože jsou mezi nimi vzhledem k věku ohroženi nebezpečím závislosti především dospívající, chci se v této práci zaměřit na protidrogovou prevenci romské mládeže a zohlednit při tom specifika postavení Romů u nás a jejich etnických charakteristik.

Moje práce se bude skládat jednak z části teoretické a praktické, jednak ze souhrnu poznatků obou těchto částí, které by měli vést k jejich zhodnocení v praxi. V teoretické části se budu zabývat širším kontextem daného problému. Nejprve nastíním historický vývoj, který vedl ke dnešnímu postavení Romů v naší zemi. Tím se pak budu více zabývat v další kapitole zaměřené na sociální vyloučení a jeho specifika v případě romské menšiny. Dále potom pohled zúžím na sociálně patologické jevy v romské populaci a nakonec konkrétně na problém závislosti u romské mládeže. Následovat bude praktická část založená na výzkumu ve formě hloubkového rozhovoru, který jsem realizovala ve skupině romské mládeže ve věku od deseti do šestnácti let, se kterými pravidelně pracuji v rámci svého zaměstnání v nízkoprahovém zařízení pro děti a mládež (dále jen NZDM). Závěrečná část mé práce pak přinese shrnutí poznatků z teorie i výzkumu a návrh jejich možného využití v praxi.

Třetím rokem se jako pracovník NZDM zabývám romskými dětmi a mládeží v Praze na Žižkově. Jedním z cílů tohoto zařízení je i preventivní působení proti sociálně patologickým jevům. Protidrogová prevence je zdůrazňována jako nezbytná součást programů, není však jasně řečeno, co by měla osahovat a jakým způsobem by se měla provádět. Za dobu svého působení i v rámci studia jsem měla příležitost poznat, že Romové jsou opravdu specifické etnikum, což se projevuje v odlišném přístupu ke světu, druhým lidem i situacím každodenního života. Jsem přesvědčena, že jakoukoli sociální práci i protidrogovou prevenci je potřeba těmto jevům etnické odlišnosti přizpůsobit. Rozhodla jsem se tedy tuto praktickou potřebu vyplývající z mého zaměstnání pojmut jako téma své bakalářské práce. Doufám, že se mi tak

podají přinést východiska a podněty pro práci s mladými Romy, která budou užitečná nejen mně a mým kolegům.

2. Historie Romů

Pokud chceme pracovat s určitou skupinou lidí, která se kulturně značně odlišuje od naší společnosti, je třeba tato specifika pojmenovat a pracovat s nimi. Mám za to, že zvláště v případě Romského etnika je důležité tyto odlišnosti vnímat, a pohled do historie nám může pomoci lépe je chápat a uvědomovat si je. To platí jistě jak pro ty, kteří se s Romy setkávají při výkonu svého povolání, tak pro ostatní příslušníky majority.

2.1 Pravlast Romů

V průběhu historie se objevovaly různé hypotézy o původu Romů. Jednou z velmi rozšířených byla domněnka, že přišli z Egypta, o čemž svědčí i anglické autetnonymum¹ Gypsies (podobně i v dalších evropských jazycích). Někdy tyto názory přejali i sami Romové a obohatili je o rozličné pověsti.

Indický původ Romů byl dokázán již koncem 18. století pomocí komparativní lingvistiky. První prokazatelné zjištění učinil maďarský student, který si všiml, že řeč jeho indických kolegů se nápadně podobá jazyku Romů, a porovnal nejběžnější slova z obou jazyků.² Větší vědeckou prací, která přesvědčivě dokázala indický původ Romů srovnáním romštiny se sanskrtem, provedl Němec G. Grellman.³ Později byly získány důkazy i z dalších oborů jako archeologie, antropologie a etnologie.

Romové pravděpodobně patřili ke skupině Domů, kteří byli před invazí Árijců samostatným etnikem. Současní Domové v Indii mají dodnes podobné kulturní rysy a řemesla.⁴ V kastovním systému byli Romové zpočátku součástí různých kast, ale vlivem různých společenských změn se ocitli na nejnižších pozicích tehdejší indické společnosti.

Exodus Romů z indické pravlasti, jeho datace a průběh nejsou dodnes dostatečně objasněny. Probíhal pravděpodobně mezi 3. a 9. stoletím n. l. postupně v několika vlnách. Možnými důvody mohly být tlak kastovního systému, nájezdy Mongolů, později Arabů, či hladomor.⁵

Ačkoli Romové z Indie odešli již před více než deseti stoletími, stále si s sebou nesou některé rysy indické kultury. Například náboženské představy stále vykazují určité prvky hinduismu. Nicméně pro tuto práci je důležitější pozůstatek kastovního uspořádání společnosti a s ním spojený velký význam velkorodiny.

---

¹ tj. pojmenování etnické skupiny jinou; naproti tomu autetnonymum je název, který skupina používá sama pro sebe; zde Rom

² Daniel, Dějiny Romů

³ Daniel, Dějiny Romů

⁴ Horváthová: Kapitoly z dějin Romů

⁵ Horváthová: Kapitoly z dějin Romů

2.2 Půchod do Evropy, rozšíření, první pronásledování

Na cestě do Evropy se Romové delší dobu zdržovali v Persii. Slavný básník Ferdausí se ve svém eposu Šáhnáme⁶ zmiňuje o skupině muzikantů, kteří byli králem pozváni z Indie⁷ a po nějaké době působení zde se vydali dále.⁸ První písemná zmínka o cestě Romů po Evropě samotné pochází z kláštera na hoře Athos v Řecku z počátku 11. století. V místní kronice je záznam o skupině jistých Atsinganoi,⁹ příslušníků heretické sekty, za které byli velmi pravděpodobně zaměněni kolem procházející Romové. Obě tyto zastávky se též podepsaly na podobě jejich jazyka. Několik poměrně základních slov v romštině je perského původu a všechny dialekty romštiny jsou výrazně ovlivněny řečtinou.

Podle Nečase „do Evropy pronikly romské skupiny náhle a soustředěně v průběhu roku 1417 a bezprostředně po něm.“¹⁰ K tomuto roku se též vztahuje první jistá zmínka o pobytu Romů na našem území.¹¹ Během patnáctého století se objevují i další zmínky z různých míst, dokonce již i ze severní Evropy.¹² Nečas také uvádí několik příkladů, jak se organizované skupiny dovedně zorientovali v evropském prostředí a využívali získané znalosti kultury a náboženství ke svému prospěchu: byli schopni se naučit jazyk potřebný pro komunikaci s okolním obyvatelstvem,¹³ vydávali se za kající poutníky, čímž zpočátku získávali sympatie a dary od místních lidí, i ochranné glejty od panovníků, které jim zaručovaly volný pohyb a případně i materiální podporu při jejich pouti po Evropě.¹⁴ Romové se snažili žít i řemesly, které jejich kočovný způsob života umožňoval. Patřily mezi ně kovářství, košíkářství nebo obchod s koňmi. Známí byli také pro některé pohanské praktiky jako hádání z ruky a také příležitostné drobné krádeže, které záhy začaly způsobovat podezíravost až nesnášenlivost ze strany okolní společnosti.

V 16. století se vzrůstající nelibost Evropanů začala projevovat tím, že je panovníci začali vyhánět ze svých území za použití tělesných trestů a dokonce i poprav. Jednou ukázkou postoje tehdejších panovníků může být i mandát o vypovídání Romů ze země, vydaný roku 1545 českým králem Ferdinandem I.¹⁵ Z Romů se tak stali psanci, kteří byli vyháněni ode-

---

⁶ Šáhnáme (persky Kniha králů) představuje monumentální dílo perské literatury z přelomu 10. a 11. století. Pojednává o dějinách Persie a epizodu s příchodem Romů umísťuje do 5. Století.

⁷ kolem 5.stol.

⁸ Horváthová, Kapitoly z dějin Romů

⁹ Horváthová, Kapitoly z dějin Romů

¹⁰ Nečas, Romové v České republice včera a dnes, s. 19

¹¹ O pohybu Romů na našem území se ale pravděpodobně zmiňuje již Dalimilova kronika. Podle ní se kolem roku 1242 objevují na území Českého království „Kartasi“. Z jejich popisu se usuzuje, že šlo o Romy. (Daniel, s. 39)

¹² Horváthová, Kapitoly z dějin Romů

¹³ Konkrétně maďarština a němčina

¹⁴ Nečas, Romové v České republice včera a dnes

¹⁵ Hoováthová, Kapitoly z dějin Romů

všad.¹⁶ Pouhý jejich výskyt na daném území mohl být důvodem ke krutým trestům. Zákaz vstupu Romů na naše území platil ještě s počátkem osmnáctého století, kdy byly též zpřísnovány tresty pro místní obyvatele, kteří by Romům jakkoli pomáhali.¹⁷ Jak píše Horváthová, „majoritní společnost představovala v této době úhlavního nepřítele Romů. Za vypjaté situace se formovaly vztahy mezi nimi a majoritou.(...) Tak byly položeny základy hluboké nedůvěry mezi většinou společností a romskou minoritou, tehdy se začaly budovat pevné základy vzájemných patologických vztahů.“¹⁸ Jedinou jistotou romských jedinců tak byla jejich vlastní komunita, její vnitřní soudržnost tak byla v daleko větší míře než dříve základním předpokladem přežití. To posilovalo její sociální funkce, jež můžeme v některých velkorodinách pozorovat ještě dnes.

2.3 Přejchod k usedlému způsobu života

Marie Terezie ve vztahu k Romům nejprve pokračovala ve stejném duchu. Během své vlády ale svůj přístup radikálně změnila a pokoušela se o nucenou asimilaci. Romské rodiny měly být usazovány a celkově se přizpůsobit majoritnímu obyvatelstvu, od zemědělského způsobu obživy, přes oblečení, povinnou školní docházku dětí,¹⁹ až po zákaz používání romského jazyka. Byly potlačovány všechny etnické odlišnosti, včetně jejich pojmenování, měli se nazývat „novoosadníky“.²⁰

Marie Terezie se tak, spolu se svým synem Josefem II., jako první pokusila stávající „cikánský problém“ řešit. Zvolený způsob však nepřinesl celkový úspěch.²¹ Nicméně v této době byly položeny základy prvních „cikánských osad“ (například u Brna a u Jihlavy). Od počátku 19. století se ale někteří Romové začínají usazovat z vlastní iniciativy. U nás k tomu dochází především na jižní a jihovýchodní Moravě. Kvůli neochotě majoritních obyvatel se však nestávají plnohodnotnými občany obcí, ale jsou nuceni zakládat osady v jisté vzdálenosti od nich.²² Někteří však stále setrvávají v kočovném či polokočovném způsobu života (hlavně Romové Olašští).

V první polovině 20. století postoupila integrace moravských Romů ještě dále. Romové bydlí přímo v obcích a jsou zaměstnáváni příslušníky majority. Děti chodí do školy. První

---

¹⁶ Šotolová uvádí řadu příkladů různých evropských zemí a jejich právních předpisů (Šotolová, Příchod Romů do Evropy)

¹⁷ Horváthová, Kapitoly z dějin Romů

¹⁸ Horváthová, Kapitoly z dějin Romů, s. 23

¹⁹ Měly být dokonce umístěovány na převýchovu do majoritních rodin, k čemuž ale v praxi nedocházelo.

²⁰ Davidová, Cesty Romů

²¹ Davidová, Cesty Romů

²² Horváthová, Kapitoly z dějin Romů

Romové získávají středoškolské vzdělání a dokonce se mezi nimi objevují i první vysokoškoláci.²³ Tento slibný vývoj bohužel přerušily události druhé světové války.

2.4 Druhá světová válka a genocida

Dalším zásadním a žel velice tragickým obdobím byla druhá světová válka. Stejně jako Židé byli i Romové považováni za občany druhé třídy a vědci různého zaměření měli svými výzkumy dokazovat jejich méněcennost. Cílem jejich výzkumů bylo například ukázat, že jejich asociální způsob života je dědičný.²⁴ Romům tak byl nejprve zakazován vstup na určitá místa, potom jim byly odebírány děti a nakonec byli posíláni do pracovních a koncentračních táborů.²⁵

Celé rodiny byly posílány do takzvaných cikánských táborů, z nichž nejznámější byly v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu. Později bylo velké množství našich Romů deportováno ve dvou vlnách do Osvětimi, kde celkem zahrnulo kolem půl milionu evropských Romů. V Čechách a na Moravě tak zbylo pouze kolem pěti set Romů, a to z původních zhruba sedmi tisíc. U slovenských Romů nebyl dopad tohoto období tak zničující, ačkoli i zde byli tvrdě perzekuováni, nedocházelo k systematickým deportacím.²⁶

Konec války se stal „*důležitým mezníkem ve vývoji a postavení Romů v naší společnosti.*“²⁷ Romové začali být státem uznáváni jako rovnoprávní občané a byly též podnikány kroky ke zlepšení jejich situace.

2.5 Migrace do Čech a změny ve způsobu života

Po válce začaly státní orgány pracovat na zlepšení sociální situace romských spoluobčanů. Ústava jim zaručovala rovnoprávnost, bohužel ale byli ze strany státu chápáni ne jako svébytná etnická skupina, nýbrž jako skupina sociálně zaostalá, kterou je třeba převychovat k obrazu majority. Většina opatření se děla shora, bez jakékoli spoluúčasti Romů samotných.²⁸ To vedlo k tomu, že toto sice dobře míněné působení jednak nemělo požadovanou efektivitu a jednak bylo značně necitlivé až škodlivé vzhledem vůči jejich etnické svébytnosti.

---

²³ Horváthová, Kapitoly z dějin Romů

²⁴ Šotolová, Příchod Romů do Evropy

²⁵ Horváthová, Kapitoly z dějin Romů

²⁶ Šotolová, Příchod Romů do Evropy

²⁷ Šotolová, Příchod Romů do Evropy, s. 71

²⁸ Kromě krátkého období 1969-73, kdy byl zřízen a působil Svaz Cikánů-Romů

Romové tak byli nuceně zapojováni do pracovního procesu, kde se ale projevoval problém jejich nedostatečné kvalifikace. Vlivem pozdější politiky integrace, která zahrnovala sociální a materiální pomoc, docházelo k oslabování přirozené soběstačnosti a nezávislosti.²⁹

K migraci ze Slovenska na české území spojené s urbanizací nedocházelo pouze řízeně. Mnozí odcházeli sami v touze získat lepší životní podmínky. Nejprve šli muži za prací a postupně i jejich užití a širší rodina.³⁰ Některým slovenským Romům se zdály možnosti v Čechách tak úžasné, že o nich dokonce skládali písně.³¹

Slovenští Romové tak získávali svůj nový domov hlavně v pohraničí a ve velkých průmyslových městech. To s sebou neslo řadu změn oproti předchozímu životu ve slovenských osadách. Jednak často zmiňovanou neschopnost správně používat zařízení bytu, hlavně ale oslabení původních rodinných vazeb a sociální kontroly komunity. To spolu s potlačováním etnických specifík ze strany státu vedlo k vytváření morálního vakua a ztrátě pozitivních hodnot. Ty bohužel nebyly nijak plnohodnotně nahrazeny a docházelo k přejímání hlavně vnějších aspektů života majority (zejména zaměření na materiální hodnoty) a též některého sociálně patologického chování příslušníku nižší vrstvy české společnosti, se kterou se převážně setkávali.³²

Po Sametové revoluci došlo k dalšímu výraznému posunu v postavení Romů v naší společnosti. Byli uznáni za svébytnou etnickou skupinu, která má právo projevovat svou kulturu. Začaly tak vznikat rozličné svazy a sdružení zaměřená na romské tradice. Objevují se i romská média podporující romštinu jako plnohodnotný jazyk. Díky uznávané romistce Mileně Hübschmannové se stala věda o Romech i oborem na Karlově univerzitě.

Romové tak ušli dlouhou cestu nejen z Indie do střední Evropy, ale též od postavení psanců až do pozice právoplatných občanů našeho státu, kteří mohou svobodně projevovat svou kulturu. Dlouhé přetrvávání vzájemného nepřátelství a nepochopení však zanechalo hlubokou zakořeněnou nedůvěru na obou stranách. Stále také zůstává nepochopení některých etnických specifík životního způsobu Romů ze strany majority. To se konkrétně projevuje v řadě provázaných problémů sociální povahy, kterými se budu dále zabývat v následující kapitole.

---

²⁹ Horváthová, Kapitoly z dějin Romů

³⁰ Tzv. řetězová migrace, kde mají vliv hlavně příbuzenské vazby.

³¹ Davidová, Cesty Romů

³² Horváthová, Kapitoly z dějin Romů

3. Romové a sociální vyloučení

3.1. Pojmy „Rom“ a „sociální vyloučení“

Jednou z možností, jak vymezit romství, by bylo vycházet z toho, k jaké národní příslušnosti se jednotliví lidé hlásí. Vzhledem k povaze mé práce se mi tento způsob vymezení nezdá vhodný. Ačkoli je totiž od roku 2000³³ možné se hlásit k romské národnosti, většina lidí, kteří se za Romy považují, chápou svoji příslušnost k národu spíše z hlediska státu, kde žijí, nebo odkud pocházejí. Vymezují se na základě občanství České nebo Slovenské republiky.³⁴

Druhou možností je vymezit romství jako příslušnost k etnické skupině a kultuře v jejím širším slova smyslu (životní styl, chování, způsob komunikace). Ve své práci budu za Romy považovat nositele základních znaků romské kultury (resp. toho, co zůstalo z původní tradiční kultury), které se projevují zejména v chování, komunikaci a životní strategii.³⁵ Tito lidé se většinou také za Romy považují, bez ohledu na to, ke které národnosti se hlásí. Typickým vyjádřením této sebeidentifikace je chápání ostatních lidí v rámci dichotomie my-oni, Rom-Gádžo.³⁶ Romové, kterým se podaří dosáhnout vysokoškolského vzdělání a/nebo prestižního zaměstnání, se od své původní komunity distancují a sami sebe nepovažují za Romy, stejně tak je za ně nepovažuje původní komunita.³⁷

Zmíněné druhé vymezení je pro tuto práci vhodnější, vzhledem k tomu, že se zde budu zabývat vztahem mezi sociálními problémy a kulturními odlišnostmi romské populace. Tím nechci tvrdit, že úplně všichni Romové jsou ohroženi sociálním vyloučením a nejsou mezi nimi i dobře fungující rodiny. Mezi Romy obecně hraje velkou roli omezená možnost sociálního vzestupu. V celkovém měřítku je kumulace problémů sociální povahy oproti majoritní společnosti zřejmá. To potvrzuje i Navrátil, který Romy považuje za „skupinu, která je sociálním vyloučením postižena velmi výrazně.“³⁸ Je možné, že v dalších částech této práce bude pravděpodobně označení „Rom“ působit poněkud stigmatizujícím dojmem, půjde tedy hlavně o Romy, kteří v důsledku svých etnických rysů zažívají v určité míře sociální vyloučení, ne tedy o všechny obecně.

Dalším důležitým pojmem je sociální vyloučení. Navrátil je definuje jako „proces (nebo stav), který určité jednotlivce, rodiny, případně skupiny či celá lokální společenství (komuni-

---

³³ Deklarace Romů jakožto národa na 5. kongresu International Romani Union v Praze, možnost se k romské národnosti přihlásit při sčítání lidu roku 2001.

³⁴ Laurentová, Rom Romeha, Gadžo gadžeha

³⁵ Laurentová, Rom Romeha, Gadžo gadžeha

³⁶ Romské označení pro jakéhokoli Neroma, člověka, který je vně romské komunity

³⁷ Hübschmannová, Od etnické kasty ke strukturovanému společenství

³⁸ Navrátil, Sociální vyloučení menšin jako problém společnosti, s. 15

ty) omezuje v přístupu ke zdrojům, které jsou potřebné pro participaci na sociálním, ekonomickém i politickém a občanském životě společnosti. Tento proces (stav) má mnoho příčin. Patří mezi ně chudoba, nízké příjmy, diskriminace, nízká míra vzdělanosti, zdevastované životní prostředí, často také etnická příslušnost. Prostřednictvím tohoto procesu jsou lidé odštěpeni na významnou periodu v životě od institucí a služeb, sociálních sítí a rozvojových příležitostí, které má k dispozici většina obyvatel společnosti.“³⁹ Rozhodně tedy nejde pouze o sociálně vyloučené lokality, jako enklávy a ghetta, ale i o rodiny, které sice žijí s majoritou vedle sebe, ale u kterých se výše zmíněné charakteristiky a příčiny sociálního vyloučení vyskytují.

3.2 Historické příčiny sociálního vyloučení Romů

Současná situace má své kořeny v sociálních změnách, ke kterým došlo v průběhu dvacátého století. Před druhou světovou válkou žili Romové převážně stranou většinové společnosti. Šimíková to shrnuje: „Historické a etnografické analýzy vypovídají o tom, že Romové nikdy nebyli považováni za rovnocenné příslušníky české společnosti, ale že jejich místo bylo na okraji.“⁴⁰ Přitom ale uvnitř jednotlivých skupin fungovala jasná struktura, sociální kontrola a velkorodina jako sociální systém. Před druhou světovou válkou se pozitivně vyvíjel i vztah s majoritou, docházelo k prvním projevům integrace (viz podkapitola 2.3).

Po válce ale nebylo možné na slibný vývoj navázat. Zmíněný přechod od tradičního způsobu života v osadách na Slovensku k životu v novém prostředí českých průmyslových měst s sebou nesl významné změny, nutnost osvojit si jiný způsob života znamenala obrovskou zátěž.⁴¹ Urbanizace je složitý jev moderní společnosti. Pavelčíková, která se touto změnou zabývala, upozorňuje, že „prvořadou podmínkou úspěšného zvládnutí celého procesu je jeho přirozený průběh v dostatečně dlouhém časovém intervalu, bez záměrných vnějších zásahů, snahy o jeho urychlení, o masové rozšíření a vynucované přebírání nových kulturních vzorců přistěhovalci.“⁴² Tato podmínka bohužel v případě urbanizace Romů rozhodně splněna nebyla.

Proces urbanizace probíhal nejprve živelně, v důsledku poválečné ekonomické krize na Slovensku a nedostatku pracovních míst.⁴³ Dále pak sehrál významnou roli stát, v jehož politice vzhledem k romské menšině hrála změna života spojená s urbanizací významnou roli. Přelomovým obdobím byla druhá polovina šedesátých let, kdy se Vládní výbor pro otázky

---

³⁹ Navrátil, Sociální vyloučení menšin jako problém společnosti, s. 34

⁴⁰ Šimíková, Romové jako sociálně vyloučená skupina, s.56

⁴¹ Hübschmannová, Od etnické kasty ke strukturovanému společenství

⁴² Pavelčíková, Proměny romské komunity v průmyslovém městě, s. 67

⁴³ Pavelčíková, Proměny romské komunity v průmyslovém městě

cikánského obyvatelstva zasadil o definitivní rušení slovenských osad a rozptýlení jejich obyvatel do českých a moravských pohraničních a průmyslových měst.⁴⁴ Nejtragičtějším zásahem je ale pravděpodobně násilné sestěhovávání Romů různých skupin a vytváření ghett typu Chánov u Mostu, při kterém neznalost existence odlišných skupin typu kast přinesla vážné problémy v jejich vzájemném soužití.⁴⁵ To prohlubovalo i celkové vztahy s příslušníky majority, kteří si leckdy na základě těchto ghett utvářeli názor na Romy obecně.

Přizpůsobení se samotnému městskému prostředí bylo obtížné. Kvůli negramotnosti se romští přistěhovalci v novém a cizím prostředí špatně orientovali. S obtížemi rozuměli jazyku majority, v důsledku čehož měli omezené možnosti čerpání informací z médií. Obtížně se vyrovnávali s nároky pravidelné školní docházky a neuměli správně využívat materiální podmínky nového způsobu bydlení. V důsledku toho všeho se stále více ocitali v izolaci.⁴⁶

Tento proces výrazně zasáhl i do vnitřních vztahů a fungování komunity. Jedním z hlavních problémů byl rozpad tradičních velkorodin nebo alespoň výrazné oslabení těchto vazeb. Docházelo tím ke ztrátě původní sociální podpory a kontroly, kterou velkorodina poskytovala. V důsledku toho se začaly objevovat dříve nemyslitelné jevy. Začalo například docházet k odkládání dětí do dětských domovů.⁴⁷ Ženy měly děti i nadále v nízkém věku, ale už zde nebyla širší rodina, která by jim s péčí pomáhala. Takové jednání stejně jako prostituce by bylo v tradiční romské společnosti zcela zavrženíhodné.⁴⁸

Jedním z motivačních činitelů migrace do měst byla i touha Romů po přiblížení se většinové společnosti,⁴⁹ k čemuž sice v omezené míře došlo, přestože všeobecně znamenala spíše rozklad tradičních hodnot a vytvoření prostoru pro sociopatogenní jevy. Hlavní motivací k migraci byla sice zejména možnost zaměstnání a s tím spojené výhody, dále ale také touha po bydlení v jiném prostředí, kde nebudou tolik koncentrováni a kde se budou moci lépe začlenit do majoritní společnosti. O jakési přizpůsobení se okolní společnosti se snaží spíše napodobováním, a to hlavně vnějších, viditelných projevů její materiální kultury (např. bydlení, strava, oblékání), nejde ale o změny ve společenských a rodinných vztazích. Tyto aspekty způsobu života si ale modifikují po svém a *„vytvářejí si tak symbolickou základnu, kterou naplňují svým způsobem, aniž by se uvědomovali, co je pro ně opravdu dobré a co ne, co ztrácejí z pozitivních rysů svého romství.“*⁵⁰ Tyto ztráty pozitivních hodnot se pak mohou pro-

---

⁴⁴ Davidová, Cesty Romů

⁴⁵ Hübschmannová, Od etnické kasty ke strukturovanému společenství

⁴⁶ Pavelčíková, Proměny romské komunity v průmyslovém městě

⁴⁷ Ženy měly děti i nadále v nízkém věku, ale už zde nebyla širší rodina, která by jim s péčí pomáhala

⁴⁸ Pavelčíková, Proměny romské komunity v průmyslovém městě

⁴⁹ Davidová, Cesty Romů

⁵⁰ Davidová, Cesty Romů, s. 150

jevovat zmíněným přejímáním až sociopatogenních jevů, ke kterým v důsledku tohoto hodnotového vakuu dochází.

3.3 Konkrétní aspekty sociálního vyloučení

Sociální vyloučení se projevuje jako komplex sociálních problémů, kde je obtížné určit hlavní zdroj a řešení jednoho konkrétního aspektu nemá výrazný efekt. Jak uvádí Šimíková, je tomu tak proto, že „vyloučení v jedné oblasti života často vede k vylučování v dalších oblastech a vyloučení v jednotlivých oblastech je většinou vzájemně provázáno a vytváří začarovaný kruh.“⁵¹ Proto i problém závislosti, který je ústředním tématem mé práce, je potřeba vidět v kontextu ostatních problémů, se kterými na sebe vzájemně působí.

Odborná literatura uvádí řadu aspektů sociálního vyloučení. Z těch, které uvádí Navrátil,⁵² mi připadají pro Romy charakteristické tyto indikátory: přelidněnost bytů, nízké vzdělání, vyšší podíl přestupků a trestných činů, vyšší počet dětí v domácnostech bez práce, nízká účast na výuce a horší výsledky ve škole, vyšší míra porodnosti u dívek v nižších věkových skupinách a vyšší počet dětí ve výchovných institucích. Tyto indikátory se objevují zejména v oblasti finančního zabezpečení, omezeném přístupu na trh práce, problémech s bydlením a vyloučením ze služeb.

Mám za to, že na oblasti života ohrožené sociálním vyloučením působí dva faktory. Prvním je odlišnost romské kultury a jejího hodnotového systému projevující se odlišnými postoji a způsobem chování. Druhým je pak výše zmíněná náhlá a výrazná změna životního prostředí spojená s necitlivými postupy státních orgánů. V souvislosti s tím se níže pokusím stručně popsat nejvýznamnější problematiku oblasti života zasažené sociálním vyloučením. Budou jimi popořadě nezaměstnanost, vzdělávání, finanční problémy, bydlení a problematiku vztah s majoritou.

3.3.1 Nezaměstnanost

Proměna moderní společnosti zásadně omezila možnosti obživy Romů. Prvním vážným problémem v oblasti způsobu obživy byla ztráta tradičních řemesel,⁵³ ke které došlo s výrazným poklesem poptávky po jejich produktech vlivem rozvoje průmyslu.⁵⁴ Ten ale právě vytvořil nová pracovní místa, která se pak stala hlavním důvodem migrace ze Slovenska. Druhým záporným momentem pak byla ekonomická transformace a s ní spojená poměrně

---

⁵¹ Šimíková, Romové jako sociálně vyloučená skupina, s. 60

⁵² Navrátil, Sociální vyloučení menšin jako problém společnosti, s. 32-35

⁵³ Hlavně kovožpracující a dřevozpracující řemesla

⁵⁴ Kaplan, Romové a zaměstnanost

náhlá změna na trhu práce, v závislosti na které Romové začali ztrácet ono lepší materiální a sociální zabezpečení, za kterým původně ze Slovenska přišli.⁵⁵ Se stálým úbytkem nekvalifikované práce se v této oblasti stále více projevuje nízká míra vzdělání a kvalifikace.

V současné době pak stojí za omezeným přístupem na trh práce řada dalších faktorů. Jsou jimi kromě nedostatečného vzdělání také nízká flexibilita, neujasněnost profesních cílů a rostoucí konkurence dalších migrantů. Dlouhodobá či opakovaná nezaměstnanost (Romové jako jediní využívají možnosti sezónních prací) též zhoršuje postavení na trhu práce, spolu s malou motivací vzhledem k dostatečným příjmům ze sociálních dávek.⁵⁶ Důležitou oblastí je i jednání s potenciálním zaměstnavatelem, kde vedle jistých diskriminačních praktik hraje roli i absence zkušeností na trhu práce a potřebných komunikačních dovedností.⁵⁷

3.3.2 Vzdělání a vzdělávání

Dlouhou dobu stála převážná část Romů mimo většinu struktur majoritní společnosti. Neměla proto ani možnost, ani povinnost základní školní docházky. V důsledku toho zůstávali negramotní. Ke změnám v tomto ohledu, tedy k zařazování romských dětí do škol, začalo zvolna docházet až těsně před druhou světovou válkou.⁵⁸

Se začleněním do pracovního procesu a přesunem do městského prostředí přišla povinnost dětí do škol posílat. Rodiče ale nedoceňovali, a doposud někteří plně nedoceňují, význam vzdělání a důležitost pravidelné docházky a plnění školních povinností. Oni sami vzdělání neměli, nebylo pro ně hodnotou. A tak ve školních povinnostech nepodporují ani své děti. V tradiční komunitě se děti dozvěděly vše k životu potřebné v rámci rodiny, škola se tak mohla zdát zbytečná.⁵⁹

Dlouho bylo problémem zařazování romských dětí do zvláštních škol na základě výsledků testů školní zralosti. Již se ukázalo, že tyto testy nepočítaly s odlišným rodinným sociokulturním zázemím. Je dokázáno, že romské děti rozhodně nemají sníženou inteligenci, díky působení rodinného prostředí jsou ale v odlišné míře stimulovány různé její složky.⁶⁰ Děti pak vykazují nižší inteligenci potřebnou pro školní prostředí, naproti tomu pak jejich sociální inteligence je na lepší úrovni než u dětí majoritních.

Kromě odlišného rodinného zázemí, kde fungují i jiné výchovné strategie a přístupy k dítěti, o kterých se zmíním více později (podkapitola 5.4), hraje zde roli i postoj matky

---

⁵⁵ Petr Kaplan, Romové a nezaměstnanost

⁵⁶ Milada Horáková, Romové v České republice

⁵⁷ Šimíková, Romové jako sociálně vyloučená skupina

⁵⁸ Horváthová, Kapitoly z dějin Romů

⁵⁹ Jakub Hučín, Romové jsou jiní a jiní zůstanou

⁶⁰ Petr Klíma, Romové – zkušenosti z psychologické praxe

ke škole.⁶¹ Majoritní matky chápou potřebu školní přípravy a zajímá je hlavně školní úspěšnost dítěte, jeho výsledky a znalosti. Romské matky většinou chápou školu jako instituci, která je za výuku zcela zodpovědná, nemají pocit spoluzodpovědnosti za výsledky dítěte, který by vedl k podpoře při přípravě. Protože hlavním cílem ve vztahu k dítěti je jeho spokojenost, školu hodnotí z hlediska vztahů, zda se tam dítě cítí dobře a jestli je tam přijímáno, zda ho učitelé „mají rádi“. Školní úspěšnost zde hraje velmi okrajovou roli.

V souvislosti se vzděláním bych se ráda zmínila o problému oddělování elity od ostatních Romů, kdy většina vysokoškolsky vzdělaných potomků Romů přestává v prostředí komunit žít, nechťejí s nimi být spojováni (v důsledku stigmatizace) a ani ostatní Romové už je nechápou jako své vlastní. Dalo by se říci, že se asimilují do majoritní společnosti. Hübschmannová tento jev vysvětluje jako tzv. sanskrtizaci, která vychází z fungování indického kastovního systému a jež se projevovala v průběhu celé romské historie.⁶² Světlou výjimku tvoří část romské inteligence zabývající se jazykem a dalšími aspekty kultury. Původní vztah ke škole se v dnešní době zvolna mění, i za pomoci různých projektů zaměřených na podporu vzdělávání romských dětí.⁶³ Příkladem tu může být třeba projekt „Dža andre lachi škola – jdi do dobré školy“ občanského sdružení IQ Roma servis.⁶⁴

Nedocení hodnoty vzdělání, velká odlišnost školního prostředí od rodinného a malá motivace vedou k získání často pouze základního vzdělání. To se projevuje nejen ve vysoké nezaměstnanosti, ale i v celkové funkční gramotnosti, snížené orientaci v majoritních systémech a mám za to, že i v celkovém vztahu s majoritou v obou směrech.

3.3.3. Finanční problémy

Ve spojitosti s vysokou mírou nezaměstnanosti jsou jediným příjmem velké části romských rodin dávky sociální péče. Odborná literatura se neshoduje v názoru na to, zda ji Romové dovedně zneužívají,⁶⁵ či zda jde jen o mýtus a ve skutečnosti nejsou schopni využívat veškerou podporu, na kterou by měli nárok.⁶⁶ Vzhledem k tomu, že Romové nejsou jednodílná homogenní skupina, je podle mého názoru možné, že v různých skupinách se mohou vyskytovat rozdílné přístupy.

---

⁶¹ Vaculová, S., Samková, P. a Pavelková, M.: stereotypy v pojetí výchovy a školy u romských a neromských matek

⁶² Hübschmannová, Od etnické kasty ke strukturovanému společenství

⁶³ Jako pracovník NZDM se setkávám s rodiči, kteří nás sami aktivně žádají o zajištění doučování pro jejich potomka, někdy si o pomoc říkají i sami děti.

⁶⁴ Dža andre lachi škola, www.iqrs.cz

⁶⁵ Petr Víšek, Romové v systémech sociální ochrany

⁶⁶ Šimíková, Romové jako sociálně vyloučená skupina

Nejen u nezaměstnaných Romů je velkým problémem zadlužení,⁶⁷ a to hlavně v souvislosti s lichvou, která je jedním z největších problémů romských komunit. Zadlužení lichvářům se pak někdy přenáší i na další generace.

Problémem není pouze nedostatečný příjem, ale také neschopnost správně s ním nakládat. Pouze menší část rodin je schopná s penězi hospodařit po celý měsíc, většina během několika prvních dní jejich značnou část utratí. Den, kdy „se bere“, bývá dnem pořádání oslav a nákupu nové elektroniky, oblečení a hraček pro děti. V další části měsíce pak rodina nemá dostatek peněz na základní životní potřeby a jsou nuceni si půjčovat, nebo se snaží přežít do dalšího data vyplacení podpory, případně mzdy. Tuto praxi potvrzují sociální pracovníci, kteří se věnují Romům, a mohou ji potvrdit z vlastní zkušenosti z práce v NZDM. Několikrát během mého působení jsem zažila děti, které přišly s tím, že už doma nemají žádné jídlo, nebo že nešli do školy, protože máma neměla na svačinu.

3.3.4. Bydlení

Podmínky bydlení romských rodin jsou dány hlavně finančními možnostmi a diskriminací ze strany majority. Znevýhodnění je podle Pelíškové způsobeno třemi základními faktory.⁶⁸ Prvním je nedostatek finančních prostředků, ke kterému dochází vlivem vysoké nezaměstnanosti a závislosti na sociálních dávkách. Dále má velký vliv sociálně patologické chování části komunity spojené s neschopností zodpovědného přístupu k bydlení. Posledním zásadním faktorem je zneužitelnost etnické příslušnosti, k níž vede generalizace a chápání Romů jako celku na základě vzhledové odlišnosti.

Při hledání bydlení se ze strany majitelů setkávají nejen s diskriminací ve formě odmítnutí, ale též s využíváním neschopnosti orientace romských podnájemníků v úředních postupech. Ti pak často přistoupí na nabídku, která je na první pohled lákavá, ale dlouhodobě zcela nevýhodná.⁶⁹

Dalším významným problémem je lokální segregace v podobě ghett či enkláv. K tomu může docházet i proti přání konkrétních rodin, pro které je ale z výše zmíněných důvodů obtížné najít bydlení uprostřed majoritního obyvatelstva. To je pro majoritu sice pohodlné, ale podporuje to začarovaný kruh zjednodušujícího pohledu na diferencovanou romskou minoritu, sociální distance a diskriminace.⁷⁰

---

⁶⁷ Šimíková, Romové jako sociálně vyloučená skupina

⁶⁸ Pelíšková, Bydlení Romů v České republice

⁶⁹ Šimíková, Romové jako sociálně vyloučená skupina

⁷⁰ Pelíšková, Bydlení Romů v České republice

V důsledku zmíněných problémů, ale i vlivem tradičního způsobu bydlení a pevných vztahů mezi vzdálenějšími příbuznými dochází k dalšímu problému, jímž je přelidnění. Není výjimkou, že například ve dvoupokojovém bytě bydlí i přes deset lidí, většinou jen na určitou dobu, někdy ale i dlouhodobě. Často bydlí celá rodina v jedné místnosti, kde probíhá veškerý společný život, z čehož vyplývá řada nevýhod. Například děti tak nemají vhodné podmínky k učení a chodí velmi pozdě spát, což je jedním z mnoha faktorů školní neúspěšnosti.

3.3.5 Vztahy s majoritou

Z historického vývoje je patrné, že romské etnikum se jako svébytný sociální systém vyvíjelo paralelně k majoritnímu.⁷¹ V rodinách a komunitách byla jasná struktura vztahů, zaručující sociální kontrolu a podporu a fungující v souladu se specifickými tradičními hodnotami. Usedlími obyvateli byli Romové již od začátku přijímání s nedůvěrou, zažili nenávisť, vyhánění, pronásledování a nakonec i genocidu. Jejich dlouhodobé postavení na okraji společnosti se podepsalo na dalším formování vztahů s majoritou. Pro tu zas bylo obtížné akceptovat odlišný způsob života, jehož prvky často považovali za projev sociální zaostalosti. To se přesunem do měst vyhrotilo, v souvislosti se zmíněnými změnami, problémy a necitlivými zásahy státu.

Přestože se často vyskytuje pojetí, podle něž veškeré problémy s Romy vychází z jejich jednání, platí, že nedostatky ve vzájemném soužití jsou problémem oboustranným.⁷² Romové vnímají svoje postavení ve společnosti a soustavné nediferencované odmítání vede k opovrhování majoritou (až k hlubokému rasismu).⁷³ Objevuje se strach jako kolektivní emoce, která vytváří pocit ohrožení ze strany většinové společnosti a posiluje vnitřní soudržnost.⁷⁴ Strach a pocit ohrožení se vyskytuje i na druhé straně. Spolu s nedůvěrou, nepochopením a generalizací několika negativních projevů konkrétních příslušníků menšiny vede k odsuzování Romů všeobecně. Jedná se tedy o složitý komplex, k jehož řešení je potřeba větší sebereflexe jak u majority, tak i u Romů. Dalším předpokladem jsou vzájemné dobré zkušenosti v osobním kontaktu s příslušníkem „druhé strany“.⁷⁵

3.4 Ohrožení sociopatogenními jevy

Sociální vyloučení zvyšuje riziko vzniku sociopatogenních jevů. Výše zmíněné oblasti problémů na sebe vzájemně působí a vytváří začarovaný kruh. Jevy jako kriminalita a závis-

---

⁷¹ Pavel Pekárek, Romové mezi námi

⁷² Navrátil, Romové v České společnosti (Úvod)

⁷³ Milada Horáková, Romové v České republice

⁷⁴ Pekárek, Romové mezi námi

⁷⁵ Petr Víšek, Romové, bydlení, soužití (Slovo editora na závěr)

losti se na něm, dle mého názoru podílejí také. Například nezaměstnanost, finanční problémy a školní neúspěšnost zvyšují pravděpodobnost vzniku kriminality a závislosti, které pak zpětně tyto oblasti dále negativně ovlivňují.

Významný rozvoj sociopatogenních jevů v rámci urbanizace, vlivem vzniku hodnotového vakua a následného přebírání negativních jevů z nižších sociálních vrstev společnosti, jsem již popsala výše (podkapitola 2.5). Zmíněné faktory sociálního vyloučení, zvláště nezaměstnanost, finanční tíseň, diskriminace, s ní spojená stigmatizace a též zmíněná ztráta sociální kontroly komunity pak mohou vést k jejich dalšímu rozvoji a posilování.

Další specifika životního způsobu Romů, jako výchovné strategie, absenci cílů do budoucna, zaměření na rychlé uspokojení potřeb, absenci individuální identity a zodpovědnosti na úkor skupinové, apod., které vnímám jako rizikové faktory, popíši podrobněji v následujících kapitolách.

4. Romové a sociální patologie

4.1 Sociální patologie a sociální deviace

V odborné literatuře se v souvislosti se společensky nežádoucími nebo škodlivými jevy používají nejčastěji pojmy sociální patologie a sociální deviace. Fischer a Škoda definují sociální patologii jako „*souhrnné označení nezdravých, abnormálních a obecně nežádoucích společenských jevů*“,⁷⁶ zatímco sociální deviaci jako „*způsob jednání, které není konformní vůči společenské normě, jež je akceptována většinou populací*.“⁷⁷ Ta je obecně chápána neutrálně, ačkoli v praxi je tento termín používán častěji v negativním smyslu.

Vzhledem k pojetí své práce budu více preferovat první termín. Sociální deviace ze své definice zdůrazňuje především odchylku od normy, zatímco v pojmu sociální patologie je zahrnut také aspekt škodlivosti vůči společnosti. Ve vztahu k problému závislosti a její prevenci se mi tedy zdá tento pojem vhodnější.

Pro rozlišování nějakého jevu jako patologického či deviantního existuje v každém sociálním prostředí určitý toleranční limit.⁷⁸ Ten je jednak proměnlivý v čase, a též se vzorce chování, které do tohoto limitu zapadají, v různých skupinách liší v závislosti na pojetí normality.⁷⁹ S tím je důležité v souvislosti s Romy počítat, protože zde hrají roli zmíněná kulturní odlišnost a změny, ke kterým došlo v hodnotovém systému v důsledku urbanizace, o nichž jsem se zmiňovala v minulé kapitole. Je tedy pravděpodobné, že k jevům, které naše majoritní společnost charakterizuje jako sociopatogenní, budou romské komunity přistupovat odlišně, a to nejenom vzhledem k jejich tolerování, ale i k posuzování míry jejich škodlivosti ve vztahu k vlastní skupině.

4.2 Výskyt sociopatogenních jevů v romské populaci

Přesné údaje o míře sociopatogenních jevů v romské populaci ani o počtu Romů vůbec v dnešní době nemáme. Existují ale kvalifikované odhady a další indikátory, které ukazují, že se mezi Romy setkáváme se zvýšenou mírou výskytu těchto negativních jevů. Údaje o Romech zjištěné v rámci sčítání lidu jsou z důvodů odlišného pojetí romství samotného a romské národnosti, které jsem popsala ve 3.kapitole, výrazně podhodnocené.⁸⁰ Z dřívějších, kdy se ještě prováděly soupisy Romů, máme daleko přesnější čísla. Z těchto údajů, shromážděných až do roku 1989, se dá vypočítat, že za předpokladu stejného přírůstku by v roce 2012

---

⁷⁶ Fischer, Škoda, , s. 13

⁷⁷ s. 14

⁷⁸ Fischer a Škoda ho definují jako „míru variability způsob jednání, které není konformní vůči společenské normě, jež je akceptována většinou populací“ (Fischer, Škoda, Sociální patologie, s.15)

⁷⁹ Fischer, Škoda, Sociální patologie, s.15

⁸⁰ k romské národnosti se hlásí jen něco kolem 10% Romů

mělo v České republice být necelých 300 tisíc romských obyvatel.⁸¹ To odpovídá vyšší hranici kvalifikovaného odhadu, uváděného v odborné literatuře.⁸² Z celkového počtu obyvatel ČR tedy Romové tvoří zhruba 2,5%.⁸³ Různé odhady týkající se trestných činů, stíhaných a trestaných osob a podobně se pohybují kolem 16-20%. U některých konkrétních lokalit a konkrétních činů se pak odhady dostávají k 70 až 90%.⁸⁴ To se týká i dětských domovů, v některých tvoří romské děti i více než 90%. Kvalifikovaný odhad na Sokolovsku například udává 80%.⁸⁵ Výrazným problémem je i drogová závislost, sociopatogenní jev pro tuto práci nejvýznamnější. Na závažnost tohoto problému v romské populaci ukazuje odhad organizace Sananim.⁸⁶ Z celkového počtu uživatelů jejich terénního programu tvoří 35-40% Romové. I kdyby tak realita oproti odhadům byla pozitivnější, je zjevné, že různé projevy sociální patologie jsou mezi Romy oproti majoritní společnosti zastoupeny velmi výrazně.

Je pravda, že mluvit o souvislosti sociální patologie a romského etnika představuje choulostivé téma, ale již tato statistika ukazuje, že Romové jsou sociálně patologickými jevy postiženi výrazněji než většinová společnost. Proto je třeba tuto otázku adekvátně popsat. Je třeba to dělat způsobem, který nepovede ke stigmatizaci, ale pomůže najít příčiny a souvislosti, na jejichž základě pak bude možné podnikat kroky ke zlepšení situace. Tento přístup v úvodu ke kapitole „Romové a sociální patologie“⁸⁷ obhájí i K. Večerka:

„Hlavním důvodem, proč se zabývat vztahem Romů a sociální patologie, je skutečnost, že Romové jako celek jsou jednak majoritou vnímáni jako celek (i když nesprávně), a zároveň skutečně žijí (obecně častěji) v takových životních podmínkách, které vedou (obecně častěji) k neadekvátnímu (sociálně patologickému) osobnostnímu a společenskému výsledku. Přitom je nutné konstatovat, že někteří z nich se s tímto - z hlediska celku - neadekvátním výsledkem solidarizují. Je proto třeba se zabývat specifickými okolnostmi, a to jak faktickými, tak domnělými, které zahánějí Romy psychologicky či fyzicky do životního ghetta a které jim umožňují se v něm mnohdy bolestínsky usadit.“⁸⁸

---

⁸¹ Květa Kalibová, Romové z pohledu statistiky, s. 99

Při stejném přírůstku, jaký byl z těchto let – pomocí něj a posledního údaje jsem spočítala, údaj, který by měl odpovídat letošnímu roku, přesněji 278 tisíc

⁸² uvádí se 160 – 300 tisíc, mimo různých publikací i webové stránky vlády České republiky, tento kvalifikovaný odhad ale pochází z roku 1997, vzhledem ke zdatnému přírůstku tedy považuji výpočet za odpovídající i tomuto odhadu

⁸³ Podle posledního sčítání lidu z roku 2011 má ČR celkem 10 562 214 obyvatel, www.scitani.cz (shlédnuto 29.3.2012)

⁸⁴ Večerka, Romové a sociální patologie

⁸⁵ Šustová, S romskou poradkyní nejen o bydlení

⁸⁶ Laurentová, Rom romeha, Gadžo gadžeha

⁸⁷ In: Romové v ČR

⁸⁸ Večerka: Romové a sociální patologie, s. 418

4.3 Možné příčiny a charakteristické rizikové faktory sociální patologie u Romů

K vysvětlení příčin sociopatogenního chování existují různé teorie, které se dají rozčlenit na několik základních přístupů.⁸⁹ Prvním jsou teorie biologicko-psychologické, které kladou důraz na vliv biologické predispozice, dědičnost nebo sníženou úroveň mentálních schopností.⁹⁰ Další skupinou teorií jsou sociálně psychologické, které pracují s vlivy jako snížená schopnost sociálního učení, odlišný kognitivní styl a extrémní či negativní ladění určitých charakterových a temperamentových rysů. Poslední z hlavních skupin jsou teorie sociologické, zabývající se společenským kontextem sociálně patologického chování. Ty pracují s koncepty jako kulturní přenos, ztráta hodnot nebo etiketizace (nálepkování, stigmatizace).

V kontextu této práce nelze pominout sociálně psychologické teorie. Některé jejich prvky se vyskytují ve Večerkové popisu charakteristik romské delikvence a kriminality, přičemž mezi nimi zmiňuje i některé vlastnosti romského etnika celkově, které podle něj k těmto jevům vedou.⁹¹ Za nejvýraznější rysy se považuje nedostatek sebereflexe, vytrvalosti, zodpovědnosti, chybějící obava z následků a orientace na okamžik.⁹² Poslední jmenovaný rys je podle Večerky „*typickým motivačním činitelem romského delikventa*.“⁹³ Ty všechny mají jasnou souvislost s životním stylem a způsobem výchovy v romských rodinách. Vlivem kolektivního způsobu života a silné identifikace s rodinou nemají její členové pocit zodpovědnosti za svůj život ani potřebu osobních životních cílů.⁹⁴ Velmi konkrétní a situační myšlení spolu s orientací výchovy na naplnění aktuálních potřeb dítěte vede k neschopnosti odložit uspokojení, což je z hlediska delikvence i vzniku závislosti výrazný rizikový faktor. Vlivem výchovy se budu v této práci podrobněji zabývat později (podkapitola 5.4).

Mnohé osvětlují i sociální teorie, které vychází z historických příčin sociálního vyloučení, které jsem popsala výše (podkapitola 3.2). Kontrolní teorie ukazuje, jak vlivem ztráty původního zázemí a snížení vlivu velkorodiny dochází ke ztrátě sociální kontroly.⁹⁵ V důsledku toho vzniká hodnotové vakuum, jemuž se věnuje Durkheimova teorie anomie, která hovoří o „*turbulentních sociálních změnách, které bortí tradiční hodnoty, normy a jejich*

⁸⁹ Fischer, Škoda, Sociální patologie

⁹⁰ První dvě nebyly potvrzeny, třetí v omezené míře. Mezi vězňenými je totiž výrazně větší procento osob s podprůměrnou inteligencí než ve většinové společnosti (Fischer, Škoda, Sociální patologie)

⁹¹ Večerka, Romové a sociální patologie

⁹² Fischer, Škoda, Sociální patologie

⁹³ Večerka, Romové a sociální patologie s.429

⁹⁴ Helena Balbánová, Romské děti v systému českého základního školství a jejich následná profesionální příprava a uplatnění

⁹⁵ Fischer, Škoda, Sociální patologie

system. S ohledem na nezbytnost tradice při utváření hodnot nových nejsou staré hodnoty nahrazovány včas. Nastává chaos a stav, který vede k nejistotě a následně k patologickému jednání.“⁹⁶ V případě Romů na ztrátu hodnot navazuje přebírání negativních vzorců chování z blízkého dělnického a sociálně slabého okolí, což popisuje teorie diferenciální asociace. Ta zdůrazňuje vliv učení v rámci společenských vztahů, patologické chování se tedy přenáší skrze sdružování se s lidmi, kteří jsou jeho nositeli.⁹⁷ Ačkoli tedy můžeme předpokládat, že každá ze zmíněných teorií má své nedostatky, všechny je můžeme aplikovat na vývoj životního stylu Romů v souvislosti s urbanizací. To přináší celkový pohled na tyto změny jako na proces vysoce zvyšující riziko vzniku sociopatogenních jevů. Romská komunita tedy představuje komunitu rizikovou a nepřekvapí, že je těmito jevy zasažena ve vyšší míře.

Tyto teorie ukazují, že existuje úzký vztah mezi sociální patologií a sociálním vyloučením. To se projevuje i v současnosti, protože, jak připomíná Večerka, „*Romové v podmínkách, které podněcují asociálnost, žijí daleko častěji, než členové majoritní společnosti.*“⁹⁸ Sociální vyloučení s sebou nese řadu faktorů, které zvyšují pravděpodobnost vzniku sociopatogenních jevů a tyto naopak zvyšují míru faktorů sociálního vyloučení. Například nezaměstnanost, která způsobuje tíživou finanční situaci spolu s absencí smysluplné činnosti, pak vede k trestné činnosti. Záznam v trestním rejstříku ale nalezení jakéhokoli zaměstnání prakticky znemožňuje. Dalším příkladem může být školní neúspěšnost. Ta spolu s nezájmem o vzdělávání poskytuje prostor k experimentům s drogami a delikvencí, které zase zpětně školní neúspěšnost prohlubují. Vzhledem k tomu, že Romové jsou skupinou sociálním vyloučením výrazně zasaženou, není divu, že se zde objevuje i více problémů sociopatogenní povahy.

Za další zvláště závažný rizikový faktor, na který sociální teorie vzniku sociální patologie upozorňují, považují stigmatizaci. K ní dochází vlivem oboustranně problematických vztahů s majoritou. Večerka uvádí, že majorita vnímá většinu odlišností romské minority negativně a automaticky je vnímá jako ohrožení.⁹⁹ Vlivem předsudku pak i příslušníci majority třídí zkušenosti a informace. Negativní jevy mají tendenci zobecňovat, zatímco pozitivní považovat za výjimku, čímž se ve svém přesvědčení dále utvrzují. Přehnaná ostražitost a podezíravost uplatňovaná většinovou společností vůči všem Romům plošně pak vede k jejich stigmatizaci. Romové jsou tak vystaveni sociálnímu tlaku, který zvyšuje pravděpo-

---

⁹⁶ Fischer, Škoda, Sociální patologie, s. 35

⁹⁷ Fischer, Škoda, Sociální patologie

⁹⁸ Večerka, Romové a sociální patologie, s. 443

⁹⁹ Večerka, Romové a sociální patologie

dobnost, že tuto „nálepku“ přijmou a podle negativního očekávání se budou chovat. Mládež je v tomto ohledu zvláště citlivá.

Mám za to, že přijetí stigmatizace je podporováno slabou etnickou identitou, kterou se v souvislosti s možnostmi integrace zabývá Gabal.¹⁰⁰ Zmiňuje problémy jako malá historická zakotvenost, alarmující stav romštiny, slabá identifikace romských elit se svou menšinou a nekompaktnost Romů jakožto menšiny. To vše podle něj vede k erozi etnické identity. Tu je třeba na základě řešení těchto problémů podporovat, protože: *„Teprve ve chvíli, kdy si jsou příslušníci menšiny jasně vědomí své vlastní specifické identity, vlastního původu, tradic, jazyka, kdy jasně vědí „kdo jsou“, dokážou také bez problémů zvládat kulturní, jazykové a národnostní prostředí většinové společnosti a identifikovat se s touto společností i se státem jako s vlastním.“*¹⁰¹ Dle mého názoru je toto vědomí etnické identity potřebné nejen pro zvládnutí integrace, ale i pro pozitivní sebeidentifikaci Roma jakožto Roma a tím i pro odolávání vlivu stigmatizace ze strany majority. Posilování etnické identity je tedy dle mého názoru nezbytnou složkou prevence sociopatogenních jevů u romské mládeže.

---

¹⁰⁰ Ivan Gabal: Zahraniční inspirace k integraci Romů

¹⁰¹ Ivan Gabal, Zahraniční inspirace k integraci Romů, s. 78

5. Romská mládež a závislosti

5.1 Romská mládež jako riziková mládež

Pokud chceme mluvit o romské mládeži (či její části) jakožto o mládeži rizikové, je potřeba si tento termín nejprve vymežit. Labáth za rizikovou mládež považuje „*dospívající, u kterých je následkem spolupůsobení více faktorů zvýšená pravděpodobnost selhání v sociální a psychické oblasti.*“¹⁰² Matoušek a Kroftová používají podobnou definici. Riziková podle nich je „*mládež se zvýšeným rizikem sociálního selhání, tj. disponovaná k delikventnímu chování, drogové závislosti, alkoholismu, patologickému hráčství, k členství extremistických skupinách a v náboženských sektách.*“¹⁰³ Za přednost této druhé definice považují to, že jmenuje i konkrétní problémy, kterými je tato mládež ohrožena a je tedy jasné, že tento termín zahrnuje i ohrožení závislostí na alkoholu a dalších drogách. Naproti tomu Labáthova definice obsahuje dva důležité prvky. Jednak zmiňuje existenci příčin (spolupůsobení více faktorů) a potom kromě sociální oblasti jmenuje i psychickou, která je pro vznik závislosti zajisté také podstatná. Za ideální bych tedy považovala kombinaci obou těchto definic.

Jednotlivé rizikové faktory sociálního selhání, které se dle mého názoru vzájemně posilují, se u romské mládeže vyskytují ve významné míře. Matoušek a Kroftová kromě výše zmíněných uvádějí u sociálního selhání ještě předčasné ukončení základního vzdělání, nezaměstnanost a těhotenství před dosažením hranice dospělosti.¹⁰⁴ Právě tyto jsou mezi romskou mládeží značně rozšířené. První dvě jsem již popisovala v rámci sociálního vyloučení. O nemálo případech těhotenství nezletilých romských dívek vím z praxe. V jiné své publikaci se Matoušek v souvislosti s rizikovou mládeží zmiňuje ještě o dalších dvou rizikových faktorech.¹⁰⁵ Prvním je selhání rodiny, které se může projevat absencí jednoho z rodičů či nedostatkem jejich času a kontroly, vlivem čehož roste vliv vrstevnických skupin. Druhým je pobyt v ústavním zařízení, jenž v případě dětského domova znamená selhání rodiny a v případě výchovných ústavů předpokládá předchozí delikvenci. Rozpad rodin jsem již zmiňovala v souvislosti se změnami životního stylu. Svobodné matky a nedostatek rodičovské kontroly můžu též potvrdit z praxe, stejně tak i významné procento romské mládeže v ústavech.¹⁰⁶

Je zřejmé, že mládež zasažená sociálním vyloučením je ve vyšší míře riziková. To vyplývá i ze vztahu sociálního vyloučení se sociální patologií, který jsem popsala v předchozí

---

¹⁰² Labáth, Riziková mládež, s. 11

¹⁰³ Matoušek, Kroftová, Mládež a delikvence, s. 313

¹⁰⁴ Matoušek, Kroftová, Mládež a delikvence

¹⁰⁵ Matoušek, Sociální práce s rizikovou mládeží

¹⁰⁶ Vzhledem k tomu, že pracuji na Žižkově, mohu to s jistotou tvrdit pouze o Romech v této lokalitě. Že je někdo z jejich známých v ústavu, je pro romské děti běžné asi podobně, jako že je někdo v nemocnici.

kapitole. Na romskou mládež evidentně působí více faktorů, které zvyšují pravděpodobnost jejího psychického a sociálního selhání. Můžeme tedy říci, že většinu dospívajících Romů lze považovat za rizikovou mládež.

5.2 Závislost na návykových látkách a její prevence

5.2.1 Vymezení pojmů a „návykové látky“ a „závislost“

Za návykovou látku čili drogu můžeme považovat jakoukoli chemickou látku, která mění psychický stav a na které může vzniknout fyzická a/nebo psychická závislost.¹⁰⁷ Můžeme je rozdělit do tří skupin podle dostupnosti. Jednak to jsou látky legální obsažené v běžně dostupných výrobcích. Nejčastějšími jsou alkoholické nápoje, káva obsahující kofein a tabákové výrobky s nikotinem. Další mohou být součástí medikamentů, většinou léčiv na předpis. Posledním druhem jsou pak látky nelegální, které ve většině zemí stojí v rámci mezinárodních úmluv mimo zákon.¹⁰⁸

Látky, které budu pod pojmem drogy či návykové látky chápat v této práci, jsou všechny drogy, které jsou pro danou cílovou skupinu nezletilé mládeže nelegální. Kromě marihuany a dalších nelegálních drog jde o návykové látky, které jsou plnoletým jedincům běžně dostupné, ale jejich prodej je dětem a mládeži pod 18 let je zákonem zakázán. Jsou to tedy i cigarety (respektive nikotin) a alkoholické nápoje.

Diagnóza závislosti se podle Mezinárodní klasifikace nemocí stanovuje tehdy, *„došlo-li během posledního roku minimálně ke třem z těchto projevů:*

- silná touha užívat látku
- potíže v sebeovládání při užívání návykové látky
- užívání návykové látky s úmyslem zmenšit příznaky tělesného odvykacího stavu
- vyžadování vyšších dávek, aby se dosáhlo účinku původně vyvolaného nižšími dávkami
- postupné zanedbávání jiných zájmů ve prospěch užívané psychotropní látky
- a pokračování v užívání přes jasný důkaz zjevně škodlivých následků.¹⁰⁹

Závislost se podle rozdílných účinků rozděluje na fyzickou a psychickou.¹¹⁰ Fyzická závislost je stavem adaptace organismu na drogu. Projevuje se zvýšenou tolerancí spojenou s potřebou zvyšovat dávku a rozvojem abstinčních příznaků při vysazení látky nebo snížení jejího množství. Závislost psychická je definována jako potřeba užívat látku, aby byly vyvolány příjemné pocity a odstraněny pocity nepříjemné.

¹⁰⁷ Fischer, Škoda, Sociální patologie

¹⁰⁸ Fischer, Škoda, Sociální patologie

¹⁰⁹ Nešpor, Provazníková, Slovník prevence problémů působených návykovými látkami, s. 34, heslo Závislost na alkoholu a jiných návykových látkách

¹¹⁰ Fischer, Škoda, Sociální patologie

5.2.2 Mládež a závislost

Období dospívání je zvláště rizikové, co se týče experimentů s návykovými látkami a vzniku závislosti. V průběhu puberty a adolescence dochází k mnoha biologickým, psychickým a sociálním změnám, se kterými se má dospívající vyrovnat, aby se z něj jako původně jedince závislého stal jedinec nezávislý. Tyto vývojové aspekty „*představují rizikový potenciál, který se může za nepříznivých okolností výrazně podílet na vzniku různých forem poruch adaptace a nepřiměřeného chování,*“¹¹¹ tedy i závislosti.

Pro vznik závislosti u dospívajících existují různé důvody. Jako hlavní jsou uváděny zvědavost, touha po novém zážitku, zlepšení nálady či odstranění bolesti a nepříjemných pocitů. Velkou roli zde hraje tlak vrstevnické skupiny a touha „zapadnout do party“. Právě mezi vrstevníky se s drogami nejčastěji setkávají. „*U určité části mládeže jsou experimenty s drogami různého typu v podstatě normou,*“¹¹² u většiny jde ale jen o experimentování a většina z nich po prvních zkušenostech drogu opouští. K rozvoji pravidelného rekreačního užívání a následné závislosti dochází pak u těch, kterým určitá droga za určitých podmínek přinesla výrazný zisk.¹¹³ Kořa a Jedlička zdůrazňují, že kromě těchto je nejvýznamnějším faktorem rozvoje závislostí u mladých lidí krize společnosti. Ta totiž neposkytuje uspokojivé odpovědi na otázky po smyslu života; ocitla se v kulturním a hodnotovém zmatku, který neumožňuje dostatečnou a včasnou životní orientaci.¹¹⁴

Specifické faktory většího rizika rozvoje závislosti se více méně shodují s charakteristikami rizikové mládeže. Přesto bych ráda zmínila další konkrétní rizikové faktory, které mi připadají v tomto případě obzvláště důležité. Prvním je disfunkční rodina, zvláště pokud jde o problémové užívání alkoholu nebo dalších drog a zanedbávání péče o dítě vedoucí k psychické subdeprivaci.¹¹⁵ Druhým faktorem, jenž je významný pro efektivní prevenci, je osobnost jedince. Hlavními rizikovými charakteristikami je nízká sebeúcta a sebedůvěra, snížená schopnost sebekontroly a malá psychická odolnost. Pokud se závislost rozvine, jsou tyto vlastnosti zpětně dále oslabovány.¹¹⁶

Vzhledem ke zmíněným vývojovým změnám má užívání návykových látek u dospívajících výrazná rizika.¹¹⁷ Vlivem nezralosti organismu se závislost vytváří podstatně rychleji, než je tomu u dospělých. S ohledem na nižší toleranci a větší sklony riskovat dochází k vyšší míře otrav a nebezpečného jednání pod vlivem látky. Dále se vyskytují výrazné problémy

¹¹¹ Smik, Dospívání a rizika dospívání, s. 14

¹¹² Votavová, Průvodce drogovou kariérou dospívajících, s. 114

¹¹³ Votavová, Průvodce drogovou kariérou dospívajících

¹¹⁴ Kořa, Jedlička, Konec dvacátého století, mládež a drogová závislost

¹¹⁵ Drogy a ohrožené skupiny mladých lidí

¹¹⁶ Břichcín, Psychologická východiska prevence drogových a jiných závislostí

¹¹⁷ Nešpor, Návykové chování a závislost

v rodině a škole již během experimentů, v případě rozvoje závislosti pak dochází ke zřetelnému zaostávání v psychosociálním vývoji.

5.2.3 Prevence a její typy

K uchopení problematiky je potřeba nejprve vymezit pojem prevence samotné (tedy bez dalších přívlastků). Řezníček upozorňuje, že pokud budeme prevenci chápat pouze jako předcházení nějakého konkrétního škodlivého jevu, může nám uniknout skutečná podstata daného problému, jeho vývoje a další podstatné kategorie. On sám definuje tento pojem takto: „*Prevence je řešení problému (skutečnosti) z hlediska podstaty (se vztahem k jevu a projevům), etiologie (s využitím mechanismu, v jakém se problém pohybuje v abstraktní hypotéze o vývoji), přítomnosti (jako časového celku a kontinuity problému, jeho smyslu) a konkrétnosti (což je situovanost řešení, která má vývojovou a kontextovou složku včetně času, metod, organizace)*“.¹¹⁸

Oproti jednodušším definicím upřednostňuji tuto, zvláště pro její komplexní pojetí. V kontextu prevence závislostí u romské mládeže zdůrazňuje, že pro řešení tohoto problému je třeba kromě jeho samotného vidět i hlubší souvislosti závislosti, vlivů a mechanismů jejího vzniku a rozvoje a zohlednit konkrétní specifika a možnosti cílové skupiny.

Prevenci závislostí je možné rozlišovat podle klasického dělení na prevenci primární, sekundární a terciární.¹¹⁹ Primární prevencí se myslí veškeré konkrétní aktivity, jež mají za cíl předejít problémům spojeným s užíváním drog i s ostatními sociálně patologickými jevy. Pokud je zaměřená na celkový harmonický rozvoj osobnosti, hovoří se o prevenci nespecifické, zatímco jde-li o předcházení konkrétním sociopatogenním jevům (závislosti, kriminalita), jedná se o prevenci specifickou. Sekundární prevence označuje předcházení vzniku a rozvoje problémového užívání u osob již užíváním drog zasažených. Sem patří intervence, poradenství a léčení. Prevence terciární se zaměřuje již na problémové uživatele a snaží se předcházet vážnému či trvalému poškození zdraví z užívání drog. Kromě doléčování a sociální rehabilitace sem patří i zmírňování rizik spojených s užíváním (například prevence přenosu chorob výměnou injekčních stříkaček).

Novější dělení rozlišuje tři kategorie prevence podle cílové skupiny.¹²⁰ Prvním typem je všeobecná prevence, která je zaměřená na celou populaci s cílem působit na mladé lidi tak, aby nezačali užívat návykové látky. Selektivní prevence je zaměřena na vybrané skupiny populace, u nichž je v souvislosti s výskytem biologických, psychologických, sociálních a

---

¹¹⁸ Řezníček, Východiska prevence sociálně patologických jevů, přednáška č. 2

¹¹⁹ Marádová: Prevence závislostí

¹²⁰ Prevence užívání drog mezi mladými lidmi: Přehled dostupných informací

environmentálních faktorů riziko rozvoje užívání drog nadprůměrné. Třetím typem tohoto dělení je prevence indikovaná, která se zaměřuje na konkrétní uživatele drog, kteří ještě nesplňují kritéria závislosti, ale předpokládá se u nich riziko jejího vzniku.

Prevence zaměřená na cílovou skupinu romských dětí a mládeže je konkrétním příkladem prevence selektivní. Její vymezení z hlediska dělení klasického by bylo velmi obtížné a nepřesné, pravděpodobně by šlo o jakousi kombinaci všech tří typů v závislosti na rozsahu věku konkrétní skupiny a na konkrétní látce. Například prevence užívání marihuany by se podle věku pohybovala na pomezí primární a sekundární, zatímco u nikotinu by zvláště u mládeže starší třinácti let šlo o prevenci terciární. Národní monitorovací středisko pro drogy a drogové závislosti v souvislosti se selektivní prevencí uvádí: „Z dlouhodobého hlediska k závažným a nedostatečně řešeným problémům patří užívání návykových látek mezi dětmi a adolescenty z etnických minorit.“¹²¹ Předpokládám, že nejvýznamnější minoritou zde budou Romové, kteří jsou u nás etnikem potýkajícím se s mnoha problémy, jak již zaznělo v předchozích kapitolách.

5.2.4 Účinné způsoby prevence

Odborná literatura uvádí několik přístupů prevence, které se v praxi osvědčily jako účinné. U nás dříve často používané jednorázové přednášky informující o vlastnostech drog a rizicích s nimi spojenými se ukázaly jako takřka neúčinné. Aby měly programy efekt, měly by být dlouhodobé, strukturované, interaktivní a být průběžně vyhodnocovány a přizpůsobovány cílové skupině. Za účinné přístupy se považují tzv. peer programy, realizované pomocí dobrovolníků z řad vrstevníků, dále programy nabízející dovednosti použitelné v reálném životě (např. sociální a relaxační) a zaměřující se na ovlivnitelné rizikové faktory.¹²²

Další konkrétní charakteristiky se týkají konkrétně prevence selektivní. Zde se zmiňuje nabízení lepších alternativ oproti návykovým látkám. Také je potřeba brát v úvahu specifické potřeby konkrétní cílové skupiny a je důležité, aby pracovníci jednotlivé členy cílové skupiny znali a pracovali s nimi dlouhodobě.¹²³ Typem sociální služby, která se zaměřuje na selektivní prevenci neorganizovaných dětí a mládeže s rizikovým životním stylem, jsou nízkoprahová zařízení pro děti a mládež (NZDM).¹²⁴ Právě v těchto zařízeních jsou výše zmíněné podmínky zastoupeny.

---

¹²¹ Výroční zpráva o stavu ve věcech drog v České republice v roce 2010

¹²² Slovník prevence problémů působených návykovými látkami

¹²³ Slovník prevence problémů působených návykovými látkami

¹²⁴ Výroční zpráva o stavu ve věcech drog v ČR v roce 2010

Velký důraz je v poslední době kladen na rozvoj a posilování psychosociálních dovedností a vlastností. Tento přístup, který v naší zemi dříve chyběl, se k nám postupně dostává ze zahraničí. Juklová považuje za klíčový faktor v prevenci sociopatogenních jevů sebeúctu, tedy výsledek sebehodnocení.¹²⁵ Jejím posilováním se rizikovému chování dá nejen předcházet, ale je také možné ho omezovat, pokud se již vyskytuje. Brichtín a Zika vnímají vzhledem k prevenci závislostí jako velmi důležitý rozvoj sebekontroly.¹²⁶ Ve svém výzkumu ukazují, že nižší schopnost sebekontroly u vzorku klientů bojujících se závislostí je nejen jejím důsledkem, ale faktorem významně ovlivňujícím její vznik.

Jak je zjevné z definice prevence v úvodu této kapitoly, je třeba k prevenci přistupovat systematicky. Řezníček upozorňuje, že pro účinnost prevence je potřeba rozumět danému jevu z hlediska jeho postaty, mechanismů vzniku a rozvoje v konkrétním kontextu.¹²⁷ Pokud se chceme zaměřit na selektivní prevenci, je nezbytné se seznámit s cílovou skupinou a jejími specifiky obecně i vzhledem k danému problému. V případě mé práce je tedy potřeba chápat problém závislosti s jeho charakteristikami specifickými pro romskou mládež.

5.3 Problém závislosti u romské mládeže v ČR

5.3.1 Mládež v ČR obecně

Mládež v České republice je ohledně užívání návykových látek na předních místech v evropských srovnáních. Výzkumná zpráva Evropské školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD)¹²⁸ z roku 2003 obsahovala kapitolu mezinárodní srovnání, která porovnávala výskyt kouření, pití alkoholu a užívání marihuany a dalších drog mezi šestnáctiletými studenty. Mezi až 35ti evropskými zeměmi¹²⁹ se Česká republika pohybovala na předních příčkách všech uvedených kategorií. Pravidelnými kuřáky je u nás 39% studentů, což je 6. nejvyšší výskyt ze všech 35ti států. Co se týče časté konzumace alkoholu,¹³⁰ jsme s 13% ze 30ti zemí na páté pozici. „Nejlepší“ místo, a to sice naprosté prvenství, má Česká republika v celoživotní prevalenci užití jakékoli nelegální drogy, tj. hlavně marihuany (další drogy byly zastoupeny ve velmi malém zlomku). Konopné látky u nás alespoň jednou v životě zkoušelo 44% šestnáctiletých. Opakované užívání marihuany pak uvedlo 10%.¹³¹ Ráda bych poznamenala, že ostatní země vyskytující se na předních místech těchto žebříčků se na rozdíl od ČR

¹²⁵ Juklová, Sebeúcta jako klíčový faktor v primární prevenci sociálně patologických jevů

¹²⁶ Brichtín, Zika, Rozvíjení sebekontroly u mládeže jako součást prevence drogových a jiných závislostí

¹²⁷ Řezníček, Východiska prevence sociálně patologických jevů

¹²⁸ Zkratka z anglického názvu The European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs

¹²⁹ Výsledky byly sestavovány z dat shromážděných během tří vln v letech 1995, 1999 a 2003, první se účastnilo 26 zemí, druhé 30 a poslední 35

¹³⁰ 10 a vícekrát v posledních 30 dnech

¹³¹ Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD): Výsledky průzkumu v České republice v roce 2003

nepohybovaly na vrcholu všech tří kategorií, ale většinou jen jedné, výjimečně dvou z nich. Mládež u nás je tedy specifická vysokým výskytem užívání všech tří kategorií návykových látek.

Výše zmíněná studie přináší i údaje o užívání těchto látek dětí do patnácti let.¹³² U třináctiletých Evropanů se pohybuje prevalence denního kouření mezi 7 a 14%, zkušenosti s opilostí uvádí 5 – 36% a s užitím marihuany 1-8%. Tyto údaje bohužel v české verzi výzkumné zprávy chybí a najít konkrétní výsledky pro ČR jinde se mi nepodařilo, vzhledem k výsledkům u věkové skupiny šestnáctiletých lze i zde předpokládat čísla bližší spíše horní hranici.

5.3.2 Romská mládež

Romská mládež je problémem závislostí ohrožena a zasažena ještě daleko více než mládež majoritní. Podle expertů jsou, vzhledem k užívání návykových látek, jednou z nejrizikovějších skupin. Dokazuje to výzkum společnosti A kluby ČR z roku 2004.¹³³ Ten uvádí, že romské děti začínají s drogami (nejčastěji s cigaretami, na druhém místě s alkoholem) již kolem desátého roku, což je o dva roky dříve, než u majoritních vrstevníků. Mají i výrazně větší zkušenosti s marihuanou, a to 25% oproti 15% neromských dětí.¹³⁴ Společnost SocioFactor shodně uvádí, že první zkušenosti s kouřením, alkoholem, ale i marihuanou mají Romové již na prvním stupni ZŠ, navíc pak udává začátek rizikového užívání tvrdých drog před dosažením patnácti let věku.¹³⁵ Další výzkum, zaměřený na závislosti v romských rodinách, zjistil závislost na nikotinu u dvanáctiletých dětí i těhotných žen a zaznamenal vysokou toleranci ke kouření dětí a k užívání návykových látek obecně.¹³⁶

Problém závislosti u romských dětí a mládeže reflektuje i odborná literatura, která ve vztahu k závislostem uvádí etnické menšiny jako zvláštní rizikovou skupinu.¹³⁷ Důvody, které jsou zmiňované, se shodují s charakteristikou sociálního vyloučení. Publikace „Drogy a ohrožené skupiny mladých lidí“ k tomu navíc dodává: *„Etnicita sama o sobě není z hlediska užívání drog rizikem. ..., ale je konstruktem umožňujícím adresněji zaměřit příslušná opatření na těch několik etnických skupin, které mezi ohrožené (sociálním vyloučením) patří, a vytvářet*

¹³² Problémy související s užíváním drog u dětí do 15ti let

¹³³ Výzkum: Romové začínají s drogami v mladším věku než ostatní, www.radio.cz

¹³⁴ Z článku bohužel není jasné, v jakém věku. Zpráva ze zmíněného výzkumu již na webových stránkách A klubů není, pouze výzkumy novější, které žádné údaje o etnické příslušnosti neuvádějí. Podle čísel výzkumu ESPAD bych odhadovala, že u marihuany jde o žáky devátých tříd ZŠ

¹³⁵ Metodika výzkumu užívání návykových látek v sociálně vyloučených lokalitách, www.sociofactor.eu

¹³⁶ Annual Report: The Czech Republic – 2009 Drug Situation

¹³⁷ Drogy a ohrožené skupiny mladých lidí; Matoušek, Sociální práce s rizikovou mládeží

*tak jejich odolnost; např. prostřednictvím jejich jazyka a kulturních norem.*¹³⁸ Je tedy potřeba romskou mládež chápat jako specifickou část rizikové mládeže se svébytnými etnickými odlišnostmi.

5.3.3 Romové a drogy - zkušenosti terénních pracovníků

Závislost na drogách považují za jeden z největších problémů romského etnika i terénní pracovníci různých neziskových organizací, kteří uvádějí i některé charakteristiky pro tuto cílovou skupinu specifické. M. Horák (o.s. HOST¹³⁹) považuje tento problém spíše za sociální jev, který romskou komunitu náhle postihl, než za problémy jednotlivců.¹⁴⁰ Spolu s J. Wunschem uvádí vysoký počet závislých mezi pražskými Romy.¹⁴¹ Wunsch i M. Horvát (Sananim) uvádějí velké procento mladých nezletilých Romů kolem šestnácti let i případy osmi až desetiletých dětí závislých na tvrdých drogách. Oba se shodují na výrazném rozdílu v přístupu k závislým členům rodiny u Romů oproti rodinám majoritní. Rodinné vazby, pocit vzájemné zodpovědnosti a solidarity a pravděpodobně i vyšší tolerance k závislostem způsobují, že závislý člen rodiny se většinou nedostane na ulici, ale zůstává v rodině. To sice může být v lecčems kladné, nicméně pak nevzniká u závislého potřeba problém nějak řešit a on negativně působí na ostatní členy rodiny, kteří jsou tak závislostí výrazně ohroženi. Silné vazby rodiny by bylo dobré naopak využít k řešení problému. To je ale ztěžováno problémem všeobecné nedůvěry Romů k institucím. Tu zmiňuje D. Šarišský (Podané ruce), v souvislosti s potřebou romských terénních pracovníků, kteří by zároveň byli součástí lokální komunity.¹⁴² To se sice pomalu, ale jistě začíná realizovat a známé organizace zabývající se terénní prací mezi narkomany se snaží pro svou práci získávat romské spolupracovníky, kteří jednak budou mít pro tuto práci osobnostní předpoklady, ale zároveň budou i součástí místní romské komunity.¹⁴³ Výše zmínění M. Horvát a D. Šarišský jsou jedni z těch, které se do této práce již zapojit podařilo.

5.4 Specifika životního stylu Romů ve vztahu k závislostem

Mám za to, že některé charakteristiky fungování romských jedinců, rodin a komunit mohou být vzhledem ke vzniku závislosti rizikové. Faktory zvyšující pravděpodobnost rozvoje závislosti na návykových látkách se dají rozdělit podle povahy na genetické, biologické,

---

¹³⁸ Drogy a ohrožené skupiny mladých lidí, s. 35

¹³⁹ Hnutí občanské solidarity a tolerance

¹⁴⁰ Drogy jsou v romské komunitě nekontrolovatelnou zbraní

¹⁴¹ Romové a drogy

¹⁴² Nová naděje pro romské uživatele drog

¹⁴³ Laurentová, Rom Romeha, Gadžo Gadžeha

psychické a sociální.¹⁴⁴ Vzhledem k povaze této práce a této kapitoly se zaměřím na dva posledně jmenované. Myslím, že většina oblastí, kterými se budu níže zabývat, se nedá do jedné z těchto dvou skupin zařadit jednoznačně, protože psychické vlastnosti jedince a sociální charakteristiky skupiny jsou ve vzájemné interakci. Dalo by se tedy říci, že půjde o faktory psychosociální. Jedná se hlavně o vliv specifických vztahů v rodině a mezi vrstevníky, způsob výchovy, hodnotový systém a pojetí času.

Faktorem ovlivňujícím odlišný vývoj závislosti u Romů je specifické fungování rodiny. Vlivem některých přetrvávajících hodnot, ale pravděpodobně i odmítáním jedinců ze strany majoritní společnosti, je zde silnější vzájemná solidarita v rámci široké rodiny.¹⁴⁵ Ani kriminální chování či závislost na tvrdých drogách nejsou důvodem k zavržení a rodina cítí zodpovědnost se o své členy postarat za jakýchkoli okolností. Lidé zasažení závislostí tak zůstávají její součástí a mají negativní vliv na ostatní.¹⁴⁶ U Romů tak k prvnímu setkání s nelegálními drogami skrze člena rodiny (nejčastěji staršího sourozence, někdy rodiče) dochází častěji než u majority.¹⁴⁷

S rodinou úzce souvisí způsob výchovy. Dítě se životním dovednostem učí spontánně, pozorováním, a hlavním cílem matky bývá jeho aktuální spokojenost.¹⁴⁸ Nedochozí zde k používání systému odměn a trestů a dítě se tak nenaučí odkládat uspokojení na pozdější dobu. Naopak bude i dále chápat jako primární naplnit své potřeby bez ohledu na důsledky do budoucna.

To je dáno obecnou neschopností plánovat, orientací na přítomnost. Jak jsem již zmínila v souvislosti s financemi, v některých rodinách se to začíná pozvolna měnit, celkově je to ale velmi výrazný rys. Schopnost namáhat se pro vzdálený cíl nebo vytrvalost v práci je obecně velmi nízká.¹⁴⁹ To je v souvislosti s drogami velmi rizikové. Přináší to větší ochotu experimentovat a riskovat (případné následky jsou totiž až otázkou budoucnosti), a samozřejmě velmi ztěžuje snahu o abstinenci a boj se závislostí.

Dalším rizikovým faktorem je snížená schopnost odolávat nabídce drogy ze strany vrstevníků či členů rodiny. Tyto referenční skupiny totiž mají na romské jedince výrazně větší vliv, než je tomu u majority. Romové mají spíše identitu skupinovou, než individuální.¹⁵⁰

---

¹⁴⁴ Fischer, Škoda, Sociální patologie

¹⁴⁵ To je též dáno historicky: protože stáli stranou okolní společnosti, velkorodina byla vždy jediným sociálním systémem, který zajišťoval přežití všech členů

Davidová, Cesty Romů

¹⁴⁶ Marek, Romové a drogy

¹⁴⁷ Výzkum: Romové začínají s drogami v mladším věku než ostatní

¹⁴⁸ Vaculová, S., Samková, P. a Pavelková, M.: stereotypy v pojetí výchovy a školy u romských a neromských matek

¹⁴⁹ Říčan, Socializace romských dětí ve škole

¹⁵⁰ Hučín, Romové jsou jiní a jiní zůstanou

Jednak se to projevuje tím, že jednotlivci tolik nepociťují zodpovědnost za svůj vlastní život, dále pak strachem z odcizení se komunitě. Míra konformity je tedy skutečně velká.

Větší toleranci k drogám obecně jsem již zmínila výše, v případě uživatelů tvrdých drog, kteří zůstávají v rodinách. Ta se ale projevuje i u ostatních drog. Výzkum vybraných romských rodin ze sociálně vyloučených lokalit například přinesl zjištění, že v některých rodinách dokonce není marihuana považována za drogu.¹⁵¹ Kouření je často běžnou součástí života rodiny, a alkoholem se při rodinných oslavách nešetří.¹⁵² Vzhledem k tomu, že děti nebývají stranou žádného dění v rodině, setkávají se s tím, jak jejich rodiče a případně i sourozenci užívají návykové látky, již ve velmi útlém věku.

Na závěr bych pro jistotu chtěla zopakovat, že výše zmíněné charakteristiky nemají být plošnou generalizací, která by stigmatizovala Romy jako takové. Každý jednatlivec i každá rodina je jedinečná a je mnoho těch, kteří do vykresleného obrazu nezapadají. Celkově se však tyto rysy a problémy v romské populaci vyskytují ve zvýšené míře. Jak jsem se navíc pokusila poukázat i s odkazy na příslušnou odbornou literaturu, lze hledat příčiny tohoto stavu v historických, sociálních a kulturních specifikách této etnické skupiny. Přestože tedy nelze řečené aplikovat automaticky na každého příslušníka romského etnika, je ale třeba brát tato specifika v potaz při snaze o zlepšení situace těch, kteří jsou zmíněnými jevy postiženi.

---

¹⁵¹ Annual Report: The Czech Republic – 2009 Drug Situation

¹⁵² Davidová, Cesty Romů

6. Výzkum

Jádro této práce představuje výzkum mezi romskou mládeží ve věku od deseti do šestnácti let. Výzkum proběhl během ledna a února 2012 v rámci mého zaměstnání v Centru dětí a mládeže Teen Challenge v Praze na Žižkově a měl formu polostrukturovaného hloubkového rozhovoru. Vzhledem k tomu, že výzkum proběhl pouze v rámci jedné lokality, nebude možné jej zobecnit na romskou mládež ve všech ohledech. Myslím ale, že v omezené míře z něj budeme moci vyčíst i nějaké obecnější charakteristiky.

6.1 Cíle výzkumu

Cílem výzkumu bylo získat informace, které by mohly být užitečné pro formulaci východisek pro prevenci závislostí u romských dětí a mládeže.

Jako dílčí cíle jsem si určila zjistit u romské mládeže:

1. způsob trávení volného času, vztahy s vrstevníky a rodinné zázemí, jakožto faktory ovlivňující vznik závislostí
2. povědomí o tom, co je to závislost a na čem může vzniknout
3. zkušenosti s návykovými látkami (nikotin, alkohol, marihuana a další nelegální drogy) osobně a prostřednictvím lidí z okolí, tedy i jejich dostupnost
4. reflexe specifík závislostí u svého etnika

Podle těchto dílčích cílů jsem zpracovávala osnovu pro hloubkové rozhovory.

6.2 Popis realizace výzkumu

Výzkum jsem prováděla metodou hloubkových rozhovorů s celkem dvanácti romskými klienty nízkoprahového zařízení pro děti a mládež na Žižkově, během ledna a února 2012. Skupinu respondentů a metodu jsem zvolila mimo jiné proto, že stejným způsobem jsem již prováděla výzkum k seminární práci z pedagogické psychologie¹⁵³ a měla jsem s nimi dobrou zkušenost.

6.2.1 Zařízení, kde výzkum probíhal

Již třetím rokem pracuji na částečný úvazek v Centru dětí a mládeže Teen Challenge Int. v Praze 3 na Žižkově (dále jen CDM), což bylo i hlavním faktorem při volbě tématu méjí bakalářské práce. Bylo tedy zřejmé, že budu výzkum dělat zde, uvažovala jsem ale o rozšíření vzorku respondentů o romskou mládež z jiných lokalit. To jsem ale nakonec zamítla, hlavně kvůli zvolené metodě a specifickým skupinám respondentů.

---

¹⁵³ Tématem byla „Etnická identita romských dětí“. Výsledky též využívám v této práci.

CDM, jež funguje na Žižkově již deset let, má registrované dvě sociální služby: Nízko-prahové zařízení pro děti a mládež (NZDM) a sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi (SAS). Vzhledem k lokalitě tvoří naprostou většinu klientů CDM Romové. Za dobu působení si zařízení vypěstovalo dobré vztahy s rodinami z romské komunity i dalšími místními organizacemi s podobným zaměřením. CDM je aktivním členem občanského sdružení ŠE3SIL, které sdružuje neziskové organizace Prahy 3.

CDM je součástí celosvětové křesťanské organizace Teen Challenge Int., která se zabývá převážně pomoci drogově závislým, a jeho zřizovatelem je Apoštolská církev. Z toho důvodu jsou pracovníci povinni respektovat křesťanské hodnoty a klienti mají možnost se v rámci provozu centra seznamovat se základními hodnotami křesťanství formou biblických příběhů.

V rámci NZDM zde fungují programy odděleně pro dvě věkové skupiny. První jsou „velké děti“¹⁵⁴ pro klienty od 6 do 10 let, druhou „teenageři“ ve věku od 11 do 16 let, mezi kterými jsem výzkum prováděla.

6.2.2 Metoda a průběh výzkumu

Výzkum jsem prováděla pomocí polostrukturovaného hloubkového rozhovoru. Ke každému podtématu jsem měla připravenou otázku, od které se rozhovor odvíjel. Délka jednotlivých témat a tím i celkového rozhovoru záležela na komunikačních schopnostech respondenta. Délka se tedy odvíjela zejména od toho, zda jeho odpovědi umožňovaly pokládat doplňující otázky, zda byl schopen o dané věci přemýšlet či ji nějakým způsobem reflektovat a samozřejmě také na tom, zda byl ochoten o daném tématu hovořit.

Rozhovory probíhaly v době programu pro „teenagery“. Většinu z nich jsem realizovala ve dnech, kdy jsem zde nebyla pracovně, abych se mohla plně soustředit na výzkum a eliminovat veškeré pracovní nároky na minimum. Vytipovaného respondenta jsem nejprve oslovila, stručně a srozumitelně mu vysvětlila cíl a metodu výzkumu. V případě souhlasu jsme se domluvili na čase (např. „teď hned“, „až dodělám to a to“, „po svačině“). Samotný rozhovor probíhal v oddělené místnosti, kterou byla kancelář CDM. Před začátkem rozhovoru samotného byl respondent seznámen se způsobem záznamu a následným zpracováním a dotázan, zda je ochoten se za těchto podmínek výzkumu účastnit. Osnova rozhovoru (viz příloha práce) odpovídá pořadí cílů uvedených na začátku této kapitoly, také by se dalo říci, že pořadí bylo sestaveno účelně od příjemnějších otázek týkajících se každodenního života po otázky choulostivější zabývající se závislostmi. Délka rozhovorů se pohybovala od 11 až do 26 mi-

---

¹⁵⁴ „Malé děti“ má CDM totiž také, a to jako věkovou skupinu, která z hlediska sociálních služeb patří pod SAS.

nut, obvykle okolo čtvrt hodiny. Po skončení rozhovoru jsem v několika případech na určitý zajímavý podnět z rozhovoru navázala, již mimo záznam a hlavně v roli pracovníka CDM.

Rozhovory byly nahrávány na mp3 přehrávač a následně přepsány. Přepisy všech rozhovorů jsou součástí přílohy práce.

6.2.3 Skupina respondentů

Respondenty jsem vybírala ze skupiny „teenagerů“. Ta je sice definována jako mládež od jedenácti let, nicméně z důvodů nízké docházky byla věková hranice dočasně posunuta a tak tuto věkovou skupinu mohou navštěvovat i „velké děti“, kterým již bylo deset. Věkové rozpětí respondentů se tedy pohybovalo od 10 do 16 let.¹⁵⁵ Konkrétně se jednalo o 7 chlapců ve věku 10, 11, 12, 13, 14 (dva respondenti) a 5 dívek ve věku 10, 11, 13, 15 a 16 let.

Hlavním faktorem pro výběr jednotlivých „teenagerů“ byla míra vzájemné důvěry a moje předchozí zkušenost s nimi. Vzhledem k tomu, že klienti CDM velmi často a přesvědčivě lžou, volila jsem ty, u kterých jsem si mohla být alespoň z větší části jistá, že nebudou mít důvod si při rozhovoru se mnou vymýšlet. Proto jsem také zamítla původní myšlenku výzkumu na jiných místech.

Ačkoli z výše zmíněné podmínky vyplývá, že jsem respondenty musela znát delší dobu, neznamená to, že všichni navštěvují CDM dlouhodobě a pravidelně. Někteří jsou sice klienty CDM již od předškolního věku, ale chodili jen v jistém období nebo jen jednou za čas (např. jednou za měsíc). Jiní jsou klienty kratší dobu (například tři měsíce), ale docházejí do centra minimálně jednou týdně, takže kontakt s nimi je momentálně intenzivnější.

Všichni respondenti považují sami sebe za Romy.¹⁵⁶ Žijí (nebo velkou část života žili) na Žižkově. Stýkají se hlavně s jinými Romy (10 z nich navštěvuje ZŠ na Havlíčkově náměstí, která v různých dokumentech¹⁵⁷ uvádí 70-90% romských žáků) a vykazují rysy charakteristické pro romské etnikum (chování, rodinné prostředí, používání romských výrazů, hodnoty, v různé míře vzhled apod.).

Na závěr bych se ještě zmínila o přístupu respondentů k výzkumu. Nikdo z oslovených rozhovor neodmítl, ba dokonce se někteří sami připomínali nebo i předháněli. Mám za to, že samotný rozhovor byl pro mnohé z nich zajímavým zážitkem. Obecně jsou rádi, když mohou být středem pozornosti a když se někdo zajímá i o jejich názory. Jako pozitivní vidím i to,

---

¹⁵⁵ Ve skupině „velkých dětí“ by nebylo možné výzkum provádět hlavně z důvodu mé vyšší pracovní náplně a zodpovědnosti v této skupině.

¹⁵⁶ Byl mezi nimi i chlapec, který má matku Romku a otce Kubánce. Sám o sobě ale prohlašuje, že je Rom, aniž by odlišný původ otce nějak zmiňoval.

¹⁵⁷ Dokumenty přístupné na webových stránkách školy <http://www.havlicak.cz> (naposledy shlédnuto 27.03.2012).

že byli nuceni se zamyslet nad otázkami, z nichž některé jim možná byly položeny prvně. Zároveň mohli svůj postoj vyjádřit svobodně, bez obavy z reakce vrstevníků. Věřím, že tak realizace výzkumu prospěla i respondentům samotným.

6.2.4 Rizika metody výzkumu

Jsem si vědoma, že metoda a výběr respondentů s sebou nesou jistá rizika, jejichž vlivem může dojít ke zkreslení výsledků výzkumu vzhledem ke skutečnosti.

Prvním je způsob výběru respondentů. Jak jsem zmínila, vybírala jsem klienty NZDM, kteří navštěvují CDM minimálně takovou dobu, že bylo možné vytvoření vzájemné důvěry. Tím jsem z výzkumu „vyřadila“ nejenom příslušníky romské mládeže, kteří NZDM nenavštěvují, ale též klienty, u nichž byla zvýšená pravděpodobnost nepravdivých odpovědí. Právě ti ale vykazují celkově problémovější chování, tedy i co se týče závislostí a zkušeností s návykovými látkami. Dá se tedy předpokládat, že výsledky výzkumu budou o něco pozitivnější, než jaký je stav věcí u romské mládeže v této lokalitě celkově.

Druhým je metoda rozhovoru. Právě pro výběr respondentů je určitá možnost, že se budou snažit odpovídat tak, aby byli viděni v lepším světle. Ačkoli někteří mluvili o svých zkušenostech otevřeně, u jiných mám větší či menší pochybnosti, že některé odpovědi jsou o něco pozitivnější, než jaká je skutečnost.

Z těchto důvodů použiji pro interpretaci výsledků výzkumu další, doplňující metody.

6.2.5 Další zdroje a metody

Jiné zdroje, které použiji jako doplňující pro interpretaci výsledků, nebo i závěry a východiska pro prevenci, souvisí většinou s mou rolí jakožto pracovníka CDM.

Velmi důležitým zdrojem informací o romských dětech a mládeži je pro mne **zúčastněné pozorování**. Vzhledem k tomu, že se s cílovou skupinou setkávám pravidelně již přes tři roky, mám tak možnost pozorovat, jak se chovají, jak a o čem spolu komunikují, jak reagují na určité podněty, jaké činnosti a aktivity je baví a podobně.

Těsně poté, co jsem ukončila výzkum pro tuto práci, se rozhodl vedoucí CDM uskutečnit pro vlastní potřebu výzkum zkušeností „teenagerů“ s alkoholem a marihuanou, a to prostřednictvím **anonymního dotazníku**. Účastnilo se ho 5 chlapců a 5 děvčat, z nichž 8 bylo zároveň respondenty mého výzkumu. Vzhledem k odlišné povaze metody zde odpadají zmíněná rizika spojená s metodou rozhovorů a vzájemné srovnání výsledků může prověřit závěry mého výzkumu. Od vedoucího jsem získala souhlas použít výsledky jeho výzkumu ve své práci.

Vzhledem k povaze zmíněné ZŠ Havlíčkovo náměstí, kterou většina klientů CDM navštěvuje, jsem se rozhodla oslovit zdejší **metodičku prevence**, paní Mgr. Silvii Šilhanovou, a zeptat se na její zkušenosti ohledně závislostí a prevence u romských dětí a mládeže. Vzhledem k jejímu pracovnímu vytížení nebylo možné setkat se osobně, několik otázek jsem jí tedy položila písemně a obratem jsem obdržela odpověď obsahující cenné informace.

Několik zajímavých poznatků, dle mého názoru využitelných i v oblasti prevence, mám i ze svého zmíněného předchozího výzkumu, který jsem realizovala minulý akademický rok v rámci seminární práce na předmět pedagogická psychologie. Byl zaměřen na **etnickou identitu** romských dětí a mládeže a proveden metodou **strukturovaného rozhovoru**. Jeho obsahem bylo pět témat po 2-3 otázkách: hodnotová orientace, cíle a představa vlastní budoucnosti, vnímání odlišnosti svého etnika od majoritní společnosti, zkušenosti s diskriminací a nakonec postoj k tradiční romské kultuře (jazyk a zvyky) a její praktikování v životě rodiny. Výzkumu se účastnilo 5 respondentů ze skupiny „teenagerů“ (dva chlapci a tři děvčata), z toho 4 se zapojili i do letošního výzkumu pro tuto práci.

6.3 Výsledky výzkumu

6.3.1 Způsob trávení volného času

Dvě třetiny respondentů tráví volný čas nebo jeho část venku s kamarády. U chlapců má tento čas ve dvou případech i konkrétnější náplň v podobě sportu, hlavně fotbalu. Dívky tráví čas procházením se po ulicích nebo sezením v parku a povídáním. Tento čas v „partičce“, zvláště pokud neobsahuje konkrétní činnost, může být prostorem pro zkušenosti s návykovými látkami a vznik závislosti. Například dívka (13 let) na otázku, co v parku dělají, odpověděla, že se snaží nějak zabavit, aby se nenudili. Jeden chlapec (14 let) zmínil, že o víkendech chodí s kamarády na diskotéku, přičemž než tam jdou, vždycky si dohromady koupí a vypijí nějaký alkohol.

Ačkoli rozhovor probíhal v prostorách CDM, „chození do klubu“ zmínila jen polovina z nich. Byli to jednak respondenti s nejvyšší docházkou a jednak ti, kteří naopak chodí pouze jednou za čas (to si vysvětlují tím, že si u mne, jakožto pracovníka CDM, chtěli „splhnout“). Jako důvody trávení času zde uváděli nejčastěji kolektiv vrstevníků a na druhém místě specifickou nabídku klubu: kytara, sportovní náčiní, společný program, možnost rozhovoru s pracovníky. U některých zde zazněl i důvod „*můžu se tam dozvědět něco o Bohu*.“ (Zde si opět nejsem úplně jistá, nakolik to bylo upřímné a nakolik si chtěli tito respondenti „splhnout“, neboť CDM v rámci běžného programu nabízí i biblický program, a to jako jediné NZDM z několika, které na Žižkově jsou.)

Jako další alternativy byly několikrát zmíněny sledování televize, dále pomoc v domácnosti (děvčata) a sportovní tréninky (chlapci, box a basketbal).

6.3.2 Výběr přátel

Z otázky na způsob výběru kamarádů vyplynuly dvě zajímavé informace ukazující na vysokou míru konformity a důležitost příbuzenských vztahů. To se týkalo zejména děvčat, chlapci měli větší problém výběr konkrétních přátel nějak zdůvodnit. U dívek se často objevovaly formulace typu „aby byla stejná jako já“. Několik jich uvedlo, že kamarádí hlavně s těmi, co „jsou její rodina“, tedy sestřenicemi, bratřenci, případně i sourozenci (pokud není velký věkový rozdíl). Pro všechny byla důležitá vzájemná skupinová důvěra a solidarita.

6.3.3 Prožívání příjemných pocitů a řešení nepříjemných

Všichni až na jednu výjimku¹⁵⁸ se cítí nejlépe ve skupině blízkých lidí, kamarádů a/nebo rodiny. Pouze dvě dívky uvedly úspěch ve škole.

Nepříjemné pocity řeší respondenti nejčastěji poslechem oblíbené hudby a/nebo rozhovorem s rodiči či kamarády o podstatě problému.¹⁵⁹ Jako další se často vyskytovala odpověď, že se modlí k Bohu, což prý pomůže vždy nebo někdy. (Zde vidím riziko zkrácení potřebou zavděčit se pracovníkovi podstatně nižší. Na rozdíl od nabídky klubu tuto odpověď nemohou mít z dřívější „nacvičenou“, ani mi nepřipadá pravděpodobné, že by vnímali, že ji v této souvislosti nějak očekávám.) V několika případech se v odpovědi vyskytla jako druhá možnost přemýšlení o samotě a sledování televize.

6.3.4 Rodinné zázemí

Ze součtu odpovědí by se mohlo zdát, že valná většina rodin je úplných. To je ale dáno tím, že ve skupině respondentů se vyskytovalo několik sourozenců. Ve skutečnosti šlo tedy celkem o devět rodin. Ve třech případech se jedná o rodinu neúplnou, kdy matka žije s dítětem/děťmi u svých rodičů. Pouze jeden chlapec byl jedináček, ostatní byli, ze tří až šesti sourozenců.

Valná většina respondentů nedokázala zhodnotit klady a zápory jejich vlastní rodiny. Pouze v několika případech zaznělo, že rodina vždycky své členy podrží a pomůže jim. Ani ti, v jejichž rodinách byl otec ve výkonu trestu nebo chyběl úplně, neměli potřebu to zmínit jako negativa.

---

¹⁵⁸ Šlo o chlapce ve věku 10 let, který má bratra dvojče a nejlépe se prý cítí, když je sám a nikdo ho neruší.

¹⁵⁹ Často jde o neshody s kamarády.

Z rozhovorů vyplynulo, že dvě třetiny rodičů z těchto rodin mají zaměstnání. To ale neodpovídá celkovému poměru pracujících a nezaměstnaných ve všech rodinách, se kterými je CDM v kontaktu, kde je nezaměstnanost výrazně vyšší.

6.3.5 Názory na závislost

Většina dotázaných byla schopna říci jeden nebo dva aspekty závislosti. Na otázku „Co je to závislost?“ odpovídali, že jde o časté opakování, velkou touhu nebo potřebu něčeho. Kromě návykových látek (na prvních místech alkohol a cigarety) jmenovali ještě závislost na počítačových hrách. To bylo zřejmě způsobeno tím, že dva z respondentů měli zhruba před půl rokem období několika měsíců, kdy podle vlastních slov i svědectví jejich sourozenců trávili takřka všechnen volný čas doma hraním her na počítači a Playstationu. U kouření a alkoholu pak byli respondenti většinou schopni popsat psychickou a fyzickou závislost a projevy abstinčních příznaků. Jako příčinu prvního experimentu s drogou uváděli vliv vrstevníků, případně zvědavost. Velká část chlapců navíc zmínila potřebu být „frajera“, tedy dokázat experimentem s drogou svou odvahu, a to pravděpodobně jak sobě, tak vrstevníkům.

Ukázalo se, že ohledně vzniku závislosti a odvykání mají většinou zkreslenou představu. Pouze dvě dívky (13 a 15 let) byly schopné poukázat na postupný vznik závislosti. Dvakrát se vyskytl názor, že silná závislost se vytvoří hned při prvním kontaktu s drogou a že přestat je takřka nemožné.

6.3.6 Kouření

Kouření je mezi Romy na Žižkově opravdu hodně rozšířené. Skoro všichni dospělí v rodinách respondentů pravidelně kouří. U rodičů tomu tak bylo ve všech případech se dvěma výjimkami, u starších sourozenců byla výjimka jen jedna. Kromě tří nejmladších (10 let, chlapec 11) mají s kouřením osobní zkušenost všichni. Děti ve věku 11-12 let popsaly jednorázovou nepříjemnou zkušenost, která je zatím od dalšího kouření odradila. Oba třináctiletí uvedli, že nějakou dobu kouřili, potom ale z různých důvodů přestali (zásah rodičů, finanční náročnost, rada vlivného kamaráda). Chlapec, který s kouřením přestal na radu kamaráda, však dva měsíce po uzavření výzkumu opět pravidelně kouří. Obě starší dívky se přiznaly, že v současné době kouří. Patnáctiletá uvedla, že kouří jen párkrát týdně. U šestnáctileté šlo již pravidelně o jednu a více cigaret denně. S tou jsem o tomto tématu hovořila podrobněji. Tvrdila, že kouří nejen s kamarády, ale i sama, a přiznala, že na sobě po roce kouření pozoruje mírnou psychickou závislost. Zkoušela prý přestat, což jí ale vydrželo jen měsíc. Starší chlapci, podobně jako mladší děti, po jednorázové či několika zkušenostech od kouření upustili.

Dva z nich zdůraznili, že tak učili z důvodu převažujících negativ nad přínosem. U všech byl patrný vliv vrstevníků. U posledních dvou zmíněných je zajímavé, že v otázce o výběru kamarádů oba shodně prohlásili, že se baví hlavně spolu vzájemně, momentálně tedy nejsou vystaveni tlaku svých kouřících vrstevníků.

V rámci programu v CDM proběhla ve skupině „teenagerů“ diskuze o kouření a jeho důsledcích. Kromě jednoho či dvou byli všichni přítomní od třinácti let výše pravidelní kuřáci. Většina z nich byla schopna vyjmenovat, co všechno může kouření způsobovat. Hlavně starší z nich ale také popisovali, jaké sami na sobě pozorují známky závislosti a jaké abstinční příznaky pocítují, když cigaretu déle nemají. Dva či tři též popsali pokusy o abstinenci, která trvala několik dní či týdnů, ale vzhledem k tomu, že většina lidí v jejich okolí kouří, opět se k tomu vrátili.

Paní Šilhanová, metodička prevence místní ZŠ, uvádí, že mezi žáky školy je běžné s kouřením začínat na prvním stupni. Na druhém je pak již jde o závislost, včetně jasných abstinčních příznaků. Pro většinu z nich je kouření naprosto normální a většina rodičů to prý úplně toleruje.

Na Žižkově běžně vídám romské matky, které kouří v přítomnosti svých malých dětí. Nezdá se, že by se jakkoli snažily děti uchránit pasivního kouření. Že jsou děti často v blízkosti kouřících lidí a že se kouří i v domácnostech, je též patrné z toho, že oblečení většiny dětí je cigaretovým kouřem načichlé.

Není divu, že romské děti a mládež chápou kouření jako normální součást života nejen dospělých, ale někdy i mládeže. To má samozřejmě vliv i na jejich postoje a názory. Všechny dotazované dívky berou jako danou skutečnost, že v dospělosti budou kouřit nebo v kouření pokračovat. Bylo tomu tak bez ohledu na to, jaký měli ke kouření přístup nyní současné době. V zásadě nepřipouštěly, že by měli možnost svoji budoucnost ohledně kouření nějak ovlivnit.

Na otázku, zda znají ve svém okolí někoho z dospělých, kdo nekouří, většina chlapců odpovídala záporně. Část děvčat po menším nebo větším přemýšlení zmínilo jednu a tu samou ženu, která přestala kouřit z důvodu těhotenství a poté již znovu nezačala. Všechny o ní mluvily s obdivem a zmíněná nejstarší dívka rozhodně prohlásila, že ona by kvůli těhotenství přestala též. Sice je tento případ ojedinělý, protože většina žen kouří i během těhotenství, nicméně pro některé může být dobrým příkladem a motivací. Pouze jeden chlapec (12 let) byl schopen uvést příklad nekuřáků-sportovců, kteří si nechtějí kouřením kazit kondici.

Ptala jsem se, co si myslí o kouření svých rodičů. Většina byla schopná říct, že to „škodí na zdraví“, což ale znělo jako naučená fráze, ne jako jejich vlastní hodnocení situace. Zmíno-

vali, že někteří lidé nekouří, protože nechtějí být nemocní, nebylo to ale něco, co by je samotné nebo jejich rodiny vedlo k změnám v této oblasti. Přesvědčivěji znělo pár zmínek, že to „*leze do peněz*“. To je, dle mého názoru, pro tuto cílovou skupinu větší argument, zvláště proto, že se projevuje aktuálně v přítomnosti. Dva chlapci uvedli, že někteří lidé možná nekouří, protože věří v Boha. Zde je možný určitý vliv příkladu pracovníků CDM, kteří jsou všichni křesťané a zároveň nikdo z nich nekouří.

6.3.7 Alkohol

Pravidelné pití alkoholu ve skupině vrstevníků v rozhovoru zmínili pouze jeden chlapec (14) a jedna dívka (16). Nikdy se prý ale neopili, pili prý jen „*do nálady*“. Další zmiňovali pouze malý objem nebo symbolické ochutnání při rodinných oslavách. Z anonymního dotazníku však vyšla tato otázka jinak. Osm z nich se účastnilo obou výzkumů, dva pouze dotazníku. Z těchto deseti jich šest uvedlo, že již několikrát v životě alkohol kupovali. Tři pijí pravidelně, další tři výjimečně, ale všech šest se během uplynulého měsíce minimálně jednou opilo. Je tedy pravděpodobné, že v rozhovoru někteří neuváděli pravdivé informace. Přitom pouze u jedné dívky bylo ze způsobu odpovědi poznat, že nemluví pravdu. U všech ostatních zněly odpovědi přesvědčivě. Vzhledem k těmto rozdílům lze usuzovat, že značná část respondentů se styděla svoje zkušenosti s alkoholem v rozhovoru přiznat. Na rozdíl od kouření, které je považováno za normální, je tedy konzumace alkoholu daleko více spojena s pocitem studu a vědomím, že jde o něco špatného.

Více než polovina dotázaných má ve svém okolí někoho, kdo je na alkoholu závislý. Nejčastěji se jedná o člena širší rodiny (teta, strýc). Pouze v jednom případě šlo o kamarádku. Většina uváděla, že se alkohol v rodinách pije hlavně při příležitosti různých oslav. Jedna dívka (10) uvedla, že je u některých rodin běžné, že se rodiče opijí v přítomnosti dětí. Zhruba polovina vyslovila názor, že závislost na alkoholu je nebezpečná, hlavně kvůli nekontrolovatelnému chování v opilosti.

Pozitivní výjimky uvedli pouze dva chlapci (13, 14). V jednom případě šlo o strýce, který je povoláním řidič. Druhý uvedl, že zná nějaké křesťany, kteří nepijí.

6.3.8 Marihuana

S nabídkou marihuany ze strany vrstevníků nebo starších příbuzných či kamarádů se kromě dvou nejmladších chlapců setkali všichni. Z dívek osobní zkušenost nevedla žádná, z chlapců pouze jeden (14 let). V rámci anonymního dotazníku uvedli experiment s marihuanou tři respondenti. Je tedy možné, že šlo i o ty dva, kteří se rozhovorů neúčastnili.

Stejně tak je ale možné, že ne všichni odpovídali pravdivě. V dotazníku dva z nich písemně uvedli odpověď „lákalo mě to“, třetí u otázky po motivu pouze konstatoval, že marihuanu zkusil. V rozhovoru chlapec důvod přímo neuvedl. Drogu získal pravděpodobně od kamarádů. Zkušenost popisoval jako nepříjemnou: „*Měl jsem halucinace a furt jsem se něčeho bál.*“ Je tedy pravděpodobné, že se již nějaký čas k marihuaně vracet nebude.

Všichni znají minimálně jednoho člověka ze svého okolí (příbuzného, kamaráda či spolužáka), který s marihuanou experimentoval. Kromě dvou nejmladších chlapců znají všichni i pravidelné uživatele. Z výpovědí některých bylo patrné, že se jedná o skupinky či jednotlivce od třinácti let, častěji však o mladé kolem patnácti, šestnácti let. Větší část respondentů zmínila, že užívání marihuany může být škodlivé. Konkrétní příklady však uvedli pouze dva.

Několika respondentů jsem se ptala, zda si myslí, že se marihuana dá sehnat snadno, či zda je to složité. Mladší chlapci nevěděli. Většina starších prohlásila, že sehnat ji není problém. Jeden chlapec (15) uvedl, že ví přesně, kde ji koupit a jedna dívka (16) popsala, že byla svědkem, jak si ji prodávali spolužačky ve škole.

6.3.9 Tvrdé drogy

Celkem pět respondentů uvedlo, že znají někoho ze svého okolí, kdo bere tvrdé drogy nebo, jak řekli, kdo „*si píchá*“. Většinou šlo o příbuzné z širší rodiny. Zde je ale třeba si uvědomit, že Romové mají vztahy mezi širší rodinou daleko intenzivnější, než jak je běžné v majoritní společnosti. U tří dotázaných šlo o příbuzné, které znali osobně. U zbývajících šlo spíše o známé, o kterých slyšeli od rodičů. Jedna dívka dokonce uvedla, že ví o známých, kteří kvůli drogám skončili na ulici. Ostatní se ale o důsledcích závislosti na tvrdých drogách nevyjadřovali o moc závažněji, nežli u zmíněných drog legálních.

6.3.10 Další návykové látky

V odborné literatuře se jako problém specifický pro tuto skupinu uvádí těkavé látky (inhalace toluenu, rozpouštědel, lepidel).¹⁶⁰ O tom se však nikdo z respondentů vůbec nezmiňoval. Že se tento problém mezi místními dětmi a mládeží do patnácti let opravdu nevyskytuje, mi potvrdila i metodička prevence z místní ZŠ. Na Žižkově se prý několik případů „čichání“ vyskytlo, ale jen mezi starší mládeží a dospělými.

Mezi romskými dětmi a mládeží na Žižkově se ale v praxi setkáváme s případy konzumace energetických nápojů. Ty obsahují třikrát až pětkrát více kofeinu než běžná cola a jsou tak pro vyvíjející se organismus velmi nevhodné. Mohou způsobovat poruchy spánku, hyper-

---

¹⁶⁰ Drogy a ohrožené skupiny mladých lidí; Problémy související s užíváním drog u dětí do 15ti let

aktivitu, agresivitu. Při větším množství mohou vést i k poruchám nervové a oběhové soustavy a dokonce se na nich může vytvořit závislost.¹⁶¹ S vědomím rodičů si tyto nápoje občas kupují i osmileté děti, které to prý dělají kvůli jejich specifické nasládlé chuti. Zhruba před rokem jsem zaznamenala období měsíce až dvou, kdy děti často přišly s plechovkou energetického nápoje v ruce. Snažili jsme se dávat jim najevo náš názor a informovat je o škodlivosti nápojů pro jejich vývoj. Tato „móda“ po nějaké době skutečně ustala. Jednalo se spíše určité přechodné období. V současné době zase například mladší děti i dívky chodí neustále s lízátkem v puse, starší chlapci pak s plechovkou coly. Ke konzumaci energetických nápojů však stále v ojedinělých případech dochází.

6.3.11 Rozdíly mezi etniky

Nejčastější odpovědí na závěrečnou otázku o odlišnostech ve způsobu užívání návykových látek bylo, že žádné rozdíly mezi Romy a „Gádži“ v této oblasti nejsou. O podstatě této odpovědi ale spíše vypovídá jiná odpověď, která se dvakrát objevila. Tito respondenti uvedli, že neví, jak se v této oblasti majoritní společnost chová. To je celkově způsobeno tím, že tito Romové tráví hodně času spolu a do kontaktu s majoritou se v osobních vztazích nedostávají. I když Žižkov není vyloučená lokalita, romské děti zde mohou vyrůstat prakticky izolované od životního stylu majority a s „Gádži“ se setkávat pouze skrze služby a instituce.

Určité rozdíly byly zmiňovány spíše v souvislosti s konkrétními látkami a to jen u několika respondentů. Jedna dívka (13) uvedla vysokou míru kouření slovy „*Myslím, že není Cigán, kterej by nekouřil. Jsou Cigáni, který nekouřej, ale to je jen malinko.*“ To plně odpovídá situaci kouření mezi Romy, jak jsem ho popsala výše v konkrétní podkapitole (6.3.6). O souvislosti velkých romských oslav a nadměrného užívání alkoholu se zmínili pouze dva respondenti, dívka (10) a chlapec (15). V prvním případě šlo i o jisté negativní hodnocení některých jevů (viz podkapitola 6.3.7), ve druhém o pouhé konstatování, že Romové více slaví. Jeden chlapec během výtvarné činnosti v NZDM prohlásil, že „*všichni Cigáni budou za chvíli feťáci.*“ Ihned jsem se ho ptala, co tím myslí, v tu chvíli mi ale nechtěl odpovědět. V rámci výzkumného rozhovoru jsem na to navázala. Prý zatím viděl „feťáky“ pouze Romy, což ale vysvětloval i tím, že zde na Žižkově je Romů hodně. Plošně tedy nejde o pocit stigmatizace spojený přímo s drogami, protože pouze několik respondentů vnímá nějaký konkrétní rys v negativním smyslu pro Romy charakteristický.

---

¹⁶¹ Energetické nápoje do dětského jídelníčku nepatří, www.toplekar.cz; Nebezpečí energetických nápojů, www.zdrava-vyziva.doktorka.cz

Jak ale vyplynulo z mého předchozího výzkumu, ve vztahu ke kriminalitě a v obecnější rovině pocítují moji respondenti stigmatizaci velmi výrazně. Na neutrální otázku „V čem se liší Romové od Gádžů?“ odpovídali respondenti nejčastěji negativní charakteristikou „některých Romů.“ Uváděli přitom zejména vyšší kriminalitu, neslušné chování a horší studijní výsledky. Někteří vnímali i větší výskyt výchovných problémů, delikvence a pobytu ve výchovných ústavech jako charakteristiku romské mládeže. Když kolegyně od jedné dívky zjišťovala informace o bývalé klientce CDM, která podobné problémy měla, dotazovaná (14 let) k tomu dodala: „*J sme prostě Romáci, no.*“ Při rozhovorech o příbuzných, kteří jsou v „pastřáku“ nebo ve vězení, jsem skoro nikdy nezaznamenala pocit studu nebo lítosti nad tím, že se onen blízký zachoval nepřipustně a nějak porušoval zákony. Hlavním pocitem byl vždy smutek z odloučení a přání, aby se kamarád či příbuzný co nejdříve vrátil. Zdá se, že romské děti a mládež si pobyt v těchto zařízeních s nějakým proviněním spojují jen minimálně. Chápou ho spíš jako určitou situaci, která prostě nastala, a příčinami se příliš nezabývají. V omezených případech jsem se setkala i s postojem, že vězněný se stal jakýmsi hrdinou. Vypravuji si situaci, kdy se dvě osmileté děti před sebou navzájem chlubil, čí otec byl kde a jak dlouho ve vazbě. I když tedy závislost není takto chápána nijak výrazně, vzhledem k její spojitosti s dalšími sociopatogenními jevy je toto stigmatizující pojetí svého etnika rizikové obecně i vzhledem k závislostem.

6.3.12 Konformita a vliv skupiny

Vysoká konformita je dle mého názoru významný rizikový faktor vzniku závislostí patrný u romských dětí i mládeže. Jak jsem již uvedla, jedním z hlavních kritérií pro výběr kamarádů je vzájemná podobnost v chování a v zájmech. Zpětně je také zjevné, že se snaží vzájemně přizpůsobovat, aby mezi skupinu přátel dobře zapadli. U dívek a žen je to patrné na první pohled. Holčičky od sebe „opisují“, aby jejich obrázky byly co nejpodobnější. Další nosí podobná trička, někdy si i dospělá žena na výtvarném workshopu vyrobí stejné náušnice jako její známá. Mám za to, že někdy k určitému chování může vést pouhá touha být podobný jako ostatní. Často pozoruji, že když pár dětí dělá zajímavou činnost, další hned přiběhnou a chtějí dělat to samé. To se projevuje i při výběru cílů v rámci individuálního plánování. Dvě tři děti si zvolily, že se chtějí učit hrát na kytaru, několik dalších pak vůbec nechtělo přemýšlet o tom, že by mohly dělat něco jiného.

Podobným rysem je určité skupinové chování a rozhodování se. To pozoruji ve skupině „teenagerů“ u jedné mírně se obměňující „partičky“. Když se několik jejích členů rozhodne pro určitou činnost, má určitý názor, nebo se rozhodne odejít ven (například si zakouřit),

ostatní se automaticky přidají. Pouze v některých případech je jasné působení konkrétní osoby „vůdce“. Ve většině případů jde spíše o vliv jakéhosi jádra skupiny, které není pro vnějšího pozorovatele vždy úplně jasně rozeznatelné. Řekla bych, že podobná dynamika se uplatňuje i v případě kouření, pití alkoholu či experimentu s marihuanou. Nemusí jít přitom jít pouze o vnější tlak vrstevníků a strach z odmítnutí, ale i jakousi vnitřní potřebu přizpůsobit se a chovat se stejně.

6.3.13 Orientace na aktuální uspokojení

Nižší schopnost uchopit budoucnost, stanovit si cíl a pracovat na něm či odložit uspokojení sice nijak nevyplývá z rozhovorů, které jsou stěžejním materiálem pro tuto práci. Pozoruji ji ale v praxi velmi výrazně a vzhledem ke vzniku a rozvoji závislostí ji vnímám jako neopominutelnou (viz podkapitola 5.4).

Orientaci na okamžité uspokojení a velmi omezenou schopnost plánovat pozoruji v určité míře napříč věkovými skupinami našich klientů. Pokud děti dostanou balíček sladkostí, okamžitě se začnou ládovat a většinou je ani nenapadne si něco schovat na později. Starší „teenageři“ málokdy sami něco plánují, většinou aktivity, které podnikají z vlastní iniciativy, vznikají spontánně. Pokud ale CDM plánuje nějakou akci, rychle se to mezi nimi roznese a jsou schopni se těšit a svými návrhy se do plánování zapojovat. Také v rámci individuálního plánování jsou sice schopni si nějaký cíl stanovit, u většiny z nich jim ho ale musí pracovníci připomínat. Pokud nejde o zvláště příjemnou činnost, má skoro vždy přednost něco jiného.

S problémem v plánování do budoucnosti souvisí i nakládání s financemi, respektive neschopnost hospodařit. V rámci výzkumu etnické identity v části zaměřené na zjišťování hodnotové orientace zazněla otázka, jestli a proč jsou peníze důležité. Nejčastěji uváděli, že peníze samy o sobě důležité nejsou, ale jsou nutné k zajištění aktuálních životních potřeb (jídlo, případně bydlení). Romské děti a mládež ani nemají možnost se hospodaření naučit, jsou totiž zvyklé disponovat s obnosem, který je určený na aktuální den. Z praxe vím, že peníze na svačinu či na jídlo na celý den utrácejí nejčastěji za oblíbené sladkosti, chipsy a u starších pak i za cigarety. Myslím tedy, že Romové jsou při rozvíjející se závislosti ochotni za drogu utratit dříve větší finanční obnos.

6.3.14 Výrazní respondenti

Co se týče respondentů, celkem čtyři se nějak výrazněji odlišovali od ostatní většiny. První (14 let) se odlišoval v negativním smyslu. Ačkoli on i jeho mladší sourozenci jsou dlouhodobými pravidelnými klienty CDM, před rokem se dostal do party delikventních vrs-

tevníků. Po intervenci různých institucí se podařilo toto období překonat. V rozhovoru pozitivně hodnotil vliv pracovníků celodenního oddělení střediska výchovné péče Klíčov. Dále zmínil pomoc kurátorky při výběru a zařizování volnočasových aktivit. Kromě více či méně pravidelných návštěv CDM chodí na tréninky fotbalu a dvou různých bojových sportů. Je zařazen do programu Lata, což v praxi znamená, že s ním jednou týdně tráví dvě až tři hodiny vyškolený dobrovolník. O víkendech ale tráví čas chozením na diskotéku spojeným s konzumací alkoholu. Vzhledem k výchovnému stylu rodiny, kdy matka své syny zásadně do ničeho nenutí a nechává je dělat, co se jim zrovna chce, je úspěch zmíněných opatření vázán na to, zda ho zmíněné sporty budou bavit a zda u nich ze své vůle vydrží.

Další dva chlapci (14 a 15) se odlišovali ve smyslu pozitivním. Oba v souvislosti s kouřením uváděli nedostatek pozitiv: „*nepotřebuju to*“ či „*k čemu mi to je*.“ Právě tito tráví většinu času výhradně spolu, ne ve větší skupině vrstevníků. To se projevuje i v CDM, kde se s ostatními vrstevníky baví znatelně méně než spolu navzájem. Kromě toho vykazují i větší sebevědomí a schopnost určit si nějaký cíl. Jeden z nich se opravdu naučil hrát na kytaru, jako jeden z mála mnoha zájemců, kteří se učit začali, u toho vydržel. Není proto překvapivé, že i ve škole dosahují lepších výsledků. Zdá se mi ale, že vykazují i jisté známky „sanskritizace“. Sice se oba za Romy prohlašují, zdá se ale, že ostatní je též mezi sebe berou omezeně a jejich snahu zájem dostat se na střední školu spíše nechápu. Mladší z těchto dvou se účastnil i mého předchozího výzkumu. Jako rozdíl u Romů oproti majoritě jmenoval neschopnost vytyčení a dosažení cíle. O příslušnicích majority prohlásil: „*Víc to někam dotáhnou*.“ Jako jediný neznal ze své rodiny žádné specificky romské zvyklosti a ani neměl zájem se o nich cokoli dozvědět. Jeho mladší sestra si dokonce není jistá svou etnickou příslušností. Při rozhovoru s kamarádkami přiznala, že neví, jestli je Romka, přestože například její příjmení je typicky romské. Zdá se tedy, že ačkoli představují oproti jiným ve vztahu k návykovým látkám pozitivní odchylkou, je otázka, zda v tomto ohledu mohou mít na své vrstevníky vliv jakožto pozitivní příklad.

Poslední byla výrazná dívka (10), která si naopak svou etnickou příslušnost uvědomovala a chápala ji pozitivně. Ze způsobu obživy části jejich rodiny (cirkus, kolotoče) a reflexe důležitosti vztahů v rámci velkorodiny lze usuzovat, že si tato rodina udržela pozitivní hodnoty a některé tradiční etnické rysy. Též zmínila, že jejich rodina dbá na svou pověst: „*Když někam jdeme, (...) tak at' si o nás řeknou: Jo, to jsou slušný lidi*.“ To je dle mého názoru možné vysvětlení jejího sebevědomí, jenž se projevuje v její schopnosti odolat tlaku vrstevníků. Podle jejích slov pro ni není problém odmítnout nabídnutou cigaretu: „*Obrátila jsem se a šla domů. Na co to potřebuju?*“

6.3.15 Vliv primární prevence

Z rozhovorů v rámci výzkumu i mimo něj je patrné, že klienti CDM jsou díky primární prevenci ve škole dobře seznámeni se škodlivými vlivy legálních i nelegálních drog. Jak ale připouští i preventistka Šilhanová, žádný viditelný vliv to v praxi nemá. Nepomáhá nijak výrazně ani nácvik odolávání vrstevnickému tlaku, ani odmítání nabízené drogy, ani povzbuzování, aby se nebáli být jiní. Možná totiž, jak jsem již zmínila, jiní být většinou ani nechtějí. Dle mého názoru je tedy třeba hledat další možné přístupy, které by byly pro tuto cílovou skupinu funkčnější.

7. Závěry práce a podněty pro praxi

7.1 Obecné zásady

Při jakékoli práci s příslušníky odlišného etnika je třeba tuto odlišnost správným způsobem reflektovat. Jednak je třeba se vyvarovat etnocentrismu. Bylo by chybou považovat hodnoty a způsob jednání většinové společnosti za správné a hodnoty a jednání romské menšiny automaticky za špatné. Dále je důležité vyvarovat se předsudků a zobecňování konkrétních negativních zkušeností na všechny příslušníky dané menšiny. K těmto jevům dochází z velké části podvědomě a jejich (alespoň částečné) odstranění vyžaduje jistou dávku sebereflexe i znalosti kulturního a historického kontextu daného etnika. Tím nepopírám potřebu individuálního přístupu ke každému jedinci, mám ale zkušenost, že pochopení etnických specifik může hodně přispět k pochopení konkrétního problému ve správném kontextu.

Jak je zjevné z teoretické části, problém závislosti v romské menšině je spjatý s dalšími aspekty sociálního vyloučení. Nelze ho tedy řešit izolovaně, ale je třeba se zabývat současně i těmi ostatními. Je zřejmé, že to vyžaduje dlouhý proces zahrnující nejen Romy samotné, ale též příslušníky majority a jejich postoje a chování ovlivňující vzájemné vztahy.

Nejen u problému závislosti je patrné, že se prolíná napříč věkovými skupinami a zasahuje do života celých rodin. Aby byla prevence efektivní, bylo by třeba se zaměřit nejen na mládež, ale i na děti od předškolního věku a na rodiče či prarodiče, kteří je vychovávají, žijí s nimi ve společné domácnosti a často se s nimi setkávají. Přesto se pokusím zaměřit konkrétněji na (školní) děti a mládež a ukázat na možnosti práce s touto skupinou. Vzhledem k mé osobní motivaci k této práci se budou některé konkrétní návrhy vztahovat na možnosti a specifika práce v zařízeních typu NZDM.

7.2 Nespecifická prevence a etnické aspekty

Nejprve zde shrnu několik obecnějších návrhů, které jsou vybrány vzhledem k rizikovým faktorům závislosti, svou povahou ale spadají spíše do prevence nespecifické. V další části pak popíši několik návrhů, které se vztahují k prevenci závislosti konkrétně.

7.2.1 Pozitivní posilování etnické identity

Nejen v rámci prevence sociopatogenních jevů, ale i pro schopnost integrace je potřeba posilovat pozitivní aspekty etnické identity Romů. Říčan jich jmenuje celkem sedm takových znaků a u všech vnímá jejich výrazné oslabování.¹⁶² Dle mého názoru (a v omezené míře

---

¹⁶² Říčan, Nová identita českých Romů, s. 80-84

i zkušenosti) je možné u dětí a mládeže posilovat pouze ty aspekty, které jsou alespoň v určité míře přítomné. Deklarace romství a vědomí národní jednoty jsou valně většině romských dětí a mládeže naprosto cizí. Stejně tak je jim vzdálená i významná část tradičního způsobu života, z něhož zbyly v určité míře snad jen zachované silnější vztahy v širší rodině a vzájemná solidarita. Aspekty, které jsou sice hodně slabé, ale dá se s nimi u některých jedinců dále pracovat, jsou povědomí tradic, znalost historie a jazyka. V případě jazyka jsem se setkala s tím, že ti, kteří se s ním doma již nesetkali a kromě pár všeobecně rozšířených slov nic neznají, nemají zájem se ho učit. Naproti tomu ti, kteří ho doma alespoň slyší nebo jím dokonce sami občas mluví, se do dalšího učení aktivně zapojují a rádi se dozvídají nové informace. Muzikálnost (a to nejen hudba, ale i tanec) byl skoro jediný pozitivní etnický aspekt (krom soudržnosti rodiny), který zazněl v rámci mého předchozího výzkumu. Mohu potvrdit, že jsou si ho vědomy všechny děti, se kterými se v CDM setkávám. V podobě zpěvu, hry na nástroje a tance se s tímto prvkem dá mezi dětmi a mládeží pracovat dobře. I ti, kteří k těmto dovednostem neinklinují aktivně, rádi poslouchají hudbu romských interpretů (a to i přesto, že někteří textu vůbec nerozumí). Podporu hudebního a tanečního nadání lze využít i v jiných oblastech nespecifické prevence, jak zmíním dále. Podle Smékala má na etnickou identitu negativní vliv absence identifikačních vzorů, jako například historických osobností.¹⁶³ I s tím se, dle mého názoru dá v omezené míře pracovat. Minimálně právě hudebníci takovými vzory mohou být. Řadu umělců, sportovců i dalších význačných Romů uvádí Horváthová v závěru své publikace.¹⁶⁴

7.2.2 Náboženství jako přirozený zdroj hodnot

Duchovní identitu jmenuje Řičan jako poslední pozitivní aspekt.¹⁶⁵ S odchodem z Indie přý Romové náboženství jako takové ztratili a zachovali si pouze pár aspektů hinduismu, ke kterým se připojily různé pověry a později vnější podoba náboženství majority, přičemž podle konkrétní lokality šlo většinou o islám nebo křesťanství. Vzhledem k tomu, že skoro všichni Romové nějakým způsobem v Boha věří, že možné tento aspekt využít k nabídnutí určitých hodnot. Většinou totiž z křesťanství přejali pouze vnější znaky, které si vysvětlili po svém, ale bez znalosti jejich původního obsahu. Tak například osobu Ježíše či rituál křtu, které pro ně nejsou neznámé, lze použít k přiblížení skutečného obsahu křesťanství a jeho hodnot.

---

¹⁶³ Smékal, Rizikové faktory v utváření osobnosti dětí různých etnik

¹⁶⁴ Horváthová, Kapitoly z dějin Romů

¹⁶⁵ Řičan, Nová identita českých Romů, s. 82

Několik respondentů v různých souvislostech zmínilo víru v Boha. Většina Romů, s nimiž jsem se setkala, v Boha nějakým způsobem věří. U některých je víra spojena spíše s fatalismem: „*Bůh dopustil, že ...*“. Téměř vždy se pojí s vědomím duchovního světa, hlavně co se týče strachu z „*mulů*“, tedy duchů zemřelých. V rozhovorech ale byla víra v Boha zmíněna v pozitivním smyslu. Respondenti jednak uváděli modlitbu jako řešení nepříjemných pocitů, jednak označili víru za možnou motivaci pro abstinenci od kouření či alkoholu. Bible pak v Novém zákoně přináší řadu příběhů zdůrazňujících snášenlivost a dokonce bratrskou lásku mezi rozdílnými etniky a též Boží přijetí každého bez rozdílu. Jako příklad lze použít podobenství o milosrdném Samařanovi nebo setkání Ježíše se samařskou ženou u studny. Z praxe mám nemálo zkušeností, kdy se po biblickém příběhu děti ptaly na různé otázky ohledně víry a dalších duchovních aspektů lidského života, které s tématem přímo nesouvisely. Vysvětlují si to přirozeným zájmem o duchovní otázky, který se vytvořením vhodné atmosféry dostal na povrch. Myslím tedy, že právě víru v Boha jakožto pozitivní etnický aspekt je možné v praxi dobře využít.

Za pozitivní příklad lze uvést letniční hnutí, které je rozšířeno hlavně mezi Romy na Slovensku. Ukazuje se, že tento typ křesťanství má dostatečnou vnitřní dynamiku, že konvertité jsou schopni zásadně změnit životní styl a opustit řadu sociálně patologických jevů, včetně kriminality i závislosti.¹⁶⁶ Někteří romisté tvrdí, že toto hnutí bere Romům jejich etnická specifika. Dle mého názoru jde ale v případě těchto etnických prvků kromě jasných negativ především o charakteristickou víru v návraty duší zemřelých, která ale z mé zkušenosti u žižkovských Romů přivádí hlavně strach a nepříjemné pocity. Naopak v rámci letničního hnutí vznikají romské sbory, které jsou právě svou etnickou charakteristikou odlišné od těch majoritních a mají pozitivní vliv na etnickou identitu i na vztah s majoritou. Typickým znakem posilování romské identity může posloužit hudba, kterou tyto církve používají a která v jejich životě hraje důležitou roli. Používají se duchovní písně v romštině, které za tímto účelem nově vznikají a většinou v charakteristickém romském hudebním stylu. Roku 2010 jsem se byla podívat na romské křesťanské konferenci v Brně, kde se sešli romští křesťané z České republiky, Slovenska a Německa. Na pódiu se vystřídalo několik hudebních skupin, jedna slovenská hrála písně, které byly svou formou velmi podobné romským lidovým písním. Celá akce byla tlumočena dle potřeby z češtiny do romštiny a naopak.

---

¹⁶⁶ Sociologický dokumentární film *Romský král*

7.2.3 Vedení k plánování

Dalším specifíkem, které je potřeba v rámci prevence brát v potaz, je aspekt negativní. Je jím zmiňovaná absence cílů, neschopnost plánovat a orientace na přítomnost. U některých klientů CDM pozoruji, že jsou na tom v tomto ohledu lépe. Vyrželi se například učit na kytaru, jsou schopni zahrát písničky a dále se zlepšují. Dvě dívky se ze základní školy dostaly na střední odborné učiliště na obor, o kterém mluvily rok nebo i dva předtím. Na druhé straně jsou jiní, kteří mají problém si nějaký cíl stanovit nebo z jakéhokoli důvodu odložit uspokojení na pozdější dobu. Zvláště u mladších je potřeba s tímto aspektem pracovat. Nejprve pomáhat dítěti nacházet velmi blízké a snadno dosažitelné cíle, které pro něj budou přitažlivé. Pro některé to může být právě hra na hudební nástroj, pro jiné zlepšení se ve čtení, psaní nebo jiném školním předmětu. U žáků prvních tříd je opravdu vidět pokrok poměrně rychle, pokud se jim pracovník pokaždé několik minut individuálně věnuje. U starších pak může jít o doučování předmětu, že kterého propadá nebo mu to aktuálně hrozí. K tomuto účelu by v rámci NZDM mohlo a mělo sloužit individuální plánování. To je definované tak, že probíhá spolu s klientem, který si podle své potřeby a zájmu volí svůj cíl. Pracovník mu má pomoci cíl zformulovat a rozplánovat na cíle krátkodobé. Pokud pomůžeme klientovi zvolit cíl dosažitelný a pro něj dostatečně přitažlivý, může to pro něj být v této oblasti velmi přínosné. Bohužel se často setkávám s tím, že si klient sice zvolí cíl, který se mu zdá v tu chvíli zajímavý, za pár dní by ale raději dělal cokoli jiného.

7.2.4 Nakládání s financemi

V souvislosti s plánováním a prevencí závislostí vnímám jako důležité vést děti a mládež k rozumnému hospodaření s financemi. To je vzhledem k fungování většiny rodin velmi obtížné a v běžných podmínkách je to dost obtížně proveditelné. CDM pravidelně pořádá pro své klienty desetidenní letní tábory. Kvůli předcházení různým problémům pracovníci vybírají kapesné od rodičů při odjezdu, každý den na táboře si pak mají klienti od svého vedoucího „jako z banky“ vyzvednout libovolnou část svých peněz. Jednak jim můžeme vysvětlit, že když si většinu peněz utratí hned, budou později litovat, že na další dny už nemají nic, jednak to často zažijí na vlastní kůži. Vzhledem k tomu, že od rodičů jinak většinou dostávají částku na konkrétní den, je to pro ně příležitost, jak se vyzkoušet hospodařit s větší částkou po více dní, navíc pod mírným dohledem jiných dospělých.

7.2.5 Zodpovědnost za sebe sama, sebeřízení

V návaznosti na pojetí budoucnosti je také důležité vědomí zodpovědnosti za sebe sama a možnosti změny do budoucna. Je pochopitelné, že vzhledem k výskytu kouření v romských rodinách se dívky vzhledem k budoucnosti cítily neschopné se „osudu“ jejich na nikotinu závislých rodičů vyhnout. Smékal uvádí, že ačkoli romské děti nejsou k sebevýchově nijak vedeny a působení okolí přijímají spíše pasivně, tak v některých případech *„je možné potřebu sebeřízení probudit a udržet.“*¹⁶⁷ Tam je pak *„významným činitelem v rozvoji zdravé sebeúcty a pomáhá udržovat úsilí o dosažení důstojného životního postavení.“* Mám za to, že i toto se promítá s výše zmíněnými otázkami a je možné posilovat v rámci individuálního plánování.

7.2.6 Přijímání odlišnosti

V předchozí kapitole jsem uvedla svůj názor, že ve vysoké skupinové konformitě vede ze značné části touha být stejný a nelišit se. Je třeba mladé Romy vést k tomu, že odlišnost nejenže není negativní, ale někdy dokonce i potřebná. V souvislosti s tím mne opět napadá příklad hudby, s jejíž využitím mám u romských dětí a mládeže v souvislosti s přirozenou muzikálností mnohých z nich velmi dobrou zkušenost. V rámci CDM často plánovitě i spontánně s dětmi za doprovodu kytary a rytmických nástrojů společně zpíváme, což patří k velmi oblíbeným činnostem. Na příkladu kapely se tak dá ukázat přirozená potřeba odlišnosti. Například pokud by všichni chtěli hrát na kytaru, nebylo by možné kapelu zformovat. Je potřeba hledat další způsoby, jak posilovat pozitivní vědomí osobních specifík jednotlivců. Matějček uvádí, že vývojové období, kdy je z hlediska psychologie dítě citlivé pro schopnost přijímání jinakosti, je předškolní věk.¹⁶⁸ Zde je totiž dítě přirozeně zvědavé a odlišné lidi přijímá bez problémů a bez odporu. V tomto ohledu by tedy bylo potřeba začít již v rámci mateřských škol. Problémem ale je, že valná většina romských dětí do žádných předškolních zařízení nechodí. Naše CDM sice má v rámci SAS programy pro předškoláky, vzhledem k zaměření služby sem nechodí skoro žádné neromské děti. Myslím ale, že pozitivní vliv snad může mít, že se zde setkávají s „gádžovskými“ pracovníky a dobrovolníky.

Důležitým nespécifickým způsobem prevence jsou rozličné volnočasové aktivity, které nabídnou cílové skupině smysluplné a pro ně zajímavé využití času. Hudbu a tanec jsem již zmínila několikrát výše. Další aktivitou, vhodnou zvláště pro chlapce, jsou různé sporty. Z rozhovorů i z praxe vím, že pár našich klientů chodí na tréninky boxu či fotbalu. To navíc může být i vhodná alternativa přinášející pocit „fajera“, který právě respondenti mužského pohlaví často zmiňovali jako důvod vzniku závislosti. Kromě vyplnění času mohou tyto akti-

¹⁶⁷ Smékal, Rizikové a projektivní faktory v utváření osobnosti dětí různých etnik, s. 75

¹⁶⁸ Matějček, Pozitivní a negativní faktory v socializaci dítěte

vity hrát roli i ve výše zmíněných oblastech jako vytrvalost, plánování, sebeřízení a též mohou pomoci k budování zdravé sebehodnoty a sebevědomí.

7.3 Protidrogová prevence

7.3.1 Přístup

Pokud jde o jakoukoli práci se skupinou, pro úspěšnost je velmi důležitá osoba, která ji realizuje, a její vztah ke členům skupiny. Zvláště pokud jde o pracovníka z řady majority a skupinu Romů, vzájemná důvěra založená na dlouhodobější zkušenosti je zásadní. Sama v praxi vidím, jak způsob, jak mě klienti přijímají, je přímo úměrný době mého působení mezi nimi. Ideální tedy je, pokud se prevenci může věnovat člověk, který se skupinou pracuje i jinak a zná ji delší dobu.

Ve způsobu práce se skupinou je třeba brát v potaz charakteristické výchovné styly, na které jsou zvyklí z rodiny. Je tedy dobré se maximálně vyvarovat frontálnímu přístupu přednášky. Naopak je dobré jedince co nejvíce zapojit do diskuze, ptát se na jejich názory a zkušenosti. Kromě těchto postupů obecně pro prevenci užitečných vidím jako zvláště efektivní pro tuto cílovou skupinu některé další. Jako důležitou vnímám spontánnost. Je možné jednak připravený program začít způsobem, který bude působit neformálně. Dále je také důležité umět využít vhodné příležitosti, například přirozeně vstoupit do rozhovoru klientů a vtáhnout do tématu i ostatní. To vše v kombinaci s jasným postojem pracovníka může vytvořit atmosféru, kdy si klienti budou vědomi možnosti o dané problematice mluvit. V případě potřeby řešit osobní problémy se závislostí pak nebudou mít tolik zábran sami přijít a požádat pracovníka o radu či pomoc.

7.3.2 Obsah

Z rozhovorů bylo patrné, že většina respondentů úplně nerozumí **vzniku a rozvoji závislosti**. Podstatu většinou chápali správně, ale ohledně způsobu vzniku závislosti a možností boje s ní se vyskytovalo poměrně dost nepřesností a mylných názorů. Mám za to, že pro vytváření správných postojů k závislosti obecně, ke známým a příbuzným zasaženým závislostí i k riziku závislosti u sebe samého, je třeba se této oblasti věnovat. Konkrétně to znamená zdůrazňovat postupný rozvoj závislosti, vysvětlovat proměňující se postoj závislého člověka a reálné možnosti boje se závislostí. Především je důležité, aby pochopili, že přestat není snadné, ale je to možné. V rámci diskuze je dobré využít příklady z okolí zúčastněných jedinců, aby si tyto informace mohli zařadit do kontextu svých osobních zkušeností.

Výzkum dále potvrdil, že nejrozšířenější a v alarmující míře tolerované užívání návykové látky je **kouření**. Vzhledem k mnoha škodlivým účinkům na vyvíjející se dětský organismus je třeba se tímto problémem zabývat v kontextu celých rodin a věnovat se prevenci napříč všemi věkovými skupinami. To se ale může promítnout i do práce s konkrétní cílovou skupinou mládeže. Jednak jsou často těmi, kdo nabídne cigaretu mladšímu sourozenci, a pak to jsou také potenciální budoucí rodiče. Konkrétně by tedy bylo možné vysvětlit rizika kouření pro děti v nízkém věku, těhotné ženy a pasivního kouření malých dětí. Bylo by vhodné se zaměřit na posouvání věkové hranice začátku kouření¹⁶⁹ a omezování kouření v době těhotenství. Zmínila jsem, že znalost rizik na snahu o omezení kouření nebo abstinenci se ukázala jako převážně neúčinná. Mám ale za to, že v tom případě šlo o znalost rizik, které způsobují kuřáci sami sobě. Zde by mohla hrát pozitivní roli rodina jakožto významná hodnota. Její naprosté prvenství v žebříčku hodnot se projevilo i v rámci mého výzkumu etnické identity. Jako nejdůležitější věc v životě ji na prvním místě vyslovili všichni dotázaní. Zdraví pak zmínili až na dalším místě pouze dva a šlo právě o zdraví rodinných příslušníků, nikoli jejich vlastní. Myslím tedy, že vědomí škodlivého vlivu závislostí na rodinné příslušníky a vztahy v rodině by mohlo mít výraznější vliv než vědomí škodlivosti svému zdraví.

Co se týče terciární prevence, je možné při práci s dospívajícími, kteří kouří pravidelně a vykazují známky rozvíjející se závislosti, použít metodu motivačního rozhovoru. Jeho podstatou je vedení klienta k reflexi svého problému, zjištění nakolik je motivován ke změně a případně společné hledání možného řešení.¹⁷⁰ V rámci NZDM je možné odvykání zařadit do individuálního plánu klienta. To se chystáme v CDM uvádět do praxe, na nedávný návrh kolegyně, vznesený na poradě zabývající se právě kouřením „našich teenagerů“.

Alkohol byl nejčastěji zmiňován v souvislosti s velkými rodinnými oslavami, které jsou pro život většiny romských rodin charakteristické. Je to také jedna z mála odlišností romského etnika od majority, která se týká závislostí a kterou respondenti reflektují. Pokud budeme chtít mluvit o nadměrné konzumaci alkoholu v této souvislosti, mám za to, že je třeba tuto negativní charakteristiku romských oslav vyvážit. Právě oslavy jsou totiž událostmi, kde se výrazně projevují i kladné stránky jako udržování vztahů se vzdálenější rodinou a též vztah k etnické hudbě a tanci. Jinak pro užívání alkoholu v rodině i jeho podávání malým dětem lze použít východiska zmíněná výše u případu kouření.

Konzumace alkoholu s kamarády se v rámci rozhovoru vyskytla pouze jednou. Výzkum formou anonymních dotazníků však ukázal, že ve skutečnosti je mezi touto cílovou skupinou

---

¹⁶⁹ O posouvání věkové hranice jako v praxi fungující možnosti prevence kouření u romské mládeže jsem se dozvěděla od Sananimu Aleše Herzoga, s nímž jsem se osobně setkala.

¹⁷⁰ Pešek, Nečesaná, Prevence užívání tabáku, alkoholu a drog u dospívajících

rozšířena značně. Řekla bych, že řešení tohoto problému tkví hlavně v nespecifické formě prevence. Jednak jde o smysluplné využití času obecně. Dále je v tomto případě důležité uvědomit si, že jde o záležitost skupiny. Romové tráví čas rádi uprostřed kolektivu a pro děti a mládež je skupina vrstevníků zvláště důležitá. Vliv skupinové dynamiky a pochybnost nad užitečností nácviku odolávání vrstevnickému tlaku u této cílové skupiny jsem již zmínila výše. Jako alternativní možnost vnímám vedení k příkladům, jak čas ve skupině trávit smysluplnými činnostmi, ať už v prostoru NZDM nebo venku v parku. Zde je možné využít opět zmíněnou hudbu, tanec a zvláště u chlapců sport. Konkrétně fotbal někteří chlapci jako formu trávení času venku s kamarády v rozhovoru uvedli.

Ke zkušenostem s **marihuanou** vede podle názorů většiny respondentů rozhovorů tlak vrstevníků a potřeba se cítit jako „frajera.“ To popisovali ti, kteří se s užíváním marihuany setkali u svých vrstevníků, ale osobní zkušenost zřejmě nemají. V rámci anonymního dotazníku ale odpovídali respondenti, kteří marihuanu zkoušeli (též je možné, podobně jako u alkoholu, že se k tomu přiznali i ti, kteří to v rozhovoru popřeli). Ti uváděli shodně zvědavost, je tedy pravděpodobné, že právě ta hraje v souvislosti s marihuanou ještě významnější roli. Tím prve zmíněný faktor nepopírám. Posilování sebevědomí jsem zmínila již v rámci nespecifické prevence. V souvislosti s marihuanou je možné mluvit o rizicích nepříjemných pocitů, flashbacku a podobně. Nemyslím ale, že by se tím zvědavost nějak zásadně snížila. Je spíše vhodné ji nasměrovat jiným směrem. Touhu po nevšedních zážitcích, která je s touto zvědavostí spojená, lze naplňovat například pomocí speciálních aktivit spojených s určitou dávkou adrenalinu a nového zážitku. I zde jde tedy spíše o nespecifickou prevenci. Praktickými příklady mohou být různé sporty jako lezení po stěně, návštěva lanového centra, výlet po řece na raftech a podobně. Ty jsou bohužel finančně dost nákladné, nicméně v CDM máme zkušenosti, že pro neziskové organizace se dá na tyto aktivity získat výrazná sleva nebo najít sponzor.

Užívání **tvrdých drog** osobně ani u příslušníků nukleární rodiny neuvedl nikdo z respondentů. Pokud věděli o někom závislém z rodiny, často to byla informace od rodičů nebo jinak z doslechu. Vzhledem ke specifické problematice uživatelů drog zmíněné v teoretické části této práce (podkapitola 5.3.3) vidím jako potřebné vychovávat mladé Romy k tomu, aby později jako dospělí uměli k tomuto problému přistupovat zodpovědně a chápali, co závislému člověku pomůže doopravdy. Že tedy nejde jen o to poskytnout mu základní životní potřeby, ale hlavně o zajištění kontaktu s odborníky. Zde je možno podle příslušné lokality uvádět konkrétní organizace. Některé dokonce mají ve svých řadách i romské spolupracovníky, jak bylo řečeno v uvedené podkapitole (5.3.3).

8. Závěr

V teoretické části své práce jsem popsala problém závislosti u mládeže jako součást složitého komplexu problémů spojených se sociálním vyloučením. V praktické části jsem uvedla výsledky výzkumu mezi romskou mládeží. Ty potvrdily zvýšenou míru výskytu závislosti v rodinách respondentů i mezi jejich vrstevníky. Zdaleka nejrozšířenější a vysoce tolerované bylo kouření. Dále z výzkumu vyplynuly některé postoje dotázaných mladých Romů k návykovým látkám a k faktorům vzniku závislosti. Mezi nejvýraznější patřil vliv vrstevníků, konkrétně potřeba přizpůsobit se vrstevníkům a nevyřadit se z kolektivu. Z rozhovorů bylo možné vypořadovat i některé pozitivní rysy, které by mohly být využitelné v rámci prevence. Ty jsem spolu s poznatky z teoretické části zpracovala do několika témat k východiskům pro praxi v závěrečné kapitole. Ukázalo se, že z mé práce vyplynulo více podnětů pro prevenci spíše nespécifického charakteru. Těch konkrétně zaměřených na závislosti bylo méně, než jsem čekala. Mám za to, že v budoucnu by bylo možné se dále více zaměřit na specifickou prevenci konkrétních drog a na možnosti využití přirozené skupinové dynamiky.

Východiska a podněty pro praxi budou využity a dále vyhodnoceny v rámci mého působení v CDM na Žižkově. Pravděpodobně budou poskytnuty také dalším dvěma CDM Teen Challenge, jejichž klientelu též tvoří převážně romské děti a mládež.

Použité zdroje

Prameny

- BALBÁNOVÁ, Helena (ed.). *Romové v České republice*. Socioklub. Praha: Sociopress, 1999. 558 s.
- DAVIDOVÁ, Eva. *Cesty Romů 1945-1990: změny v postavení a způsobu života Romů v Čechách, na Moravě a na Slovensku*. Univerzita Palackého v Olomouci, 1995. 245 s.
- Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD): Výsledky průzkumu v České republice v roce 2003*. Praha: Národní monitorovací středisko pro drogy a drogové závislosti, Úřad vlády České republiky, 2006.
- FISCHER, Slavomil, ŠKODA, Jiří. *Sociální patologie*. Praha: Grada, 2009. 218 s.
- HORVÁTHOVÁ, Jana. *Kapitoly z dějin Romů. Člověk v tísní (společnost při ČT o.p.s.)*, Praha: Lidové noviny, 2002. 84 s.
- JEDLIČKA, Richard (ed.). *Mládež – drogy – společnost*. Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 1997. 160 s.
- NAVRÁTIL, Pavel a kol. *Romové v české společnosti*. Praha: Portál, 2003. 223 s.
- SMĚKAL, Vladimír (ed). *Podpora optimálního rozvoje osobnosti dětí z prostředí minorit*. Brno: Barrister & Principal, 2003. 197 s.

Sekundární literatura

- BRICHČÍN, Milan. *Psychologická východiska prevence drogových a jiných závislostí*. In: Mládež, společnost a stát, 1995, č.1, Institut dětí a mládeže MŠMT ČR. s. 40-54
- BRICHČÍN, Milan; ZIKA, Jaromír. *Rozvíjení sebekontroly u mládeže jako součást prevence drogových a jiných závislostí*. in: JEDLIČKA, Richard (ed.). *Mládež – drogy – společnost*. Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 1997. 160 s., s.93-109
- BALBÁNOVÁ, Helena. *Romské děti v systému českého základního školství a jejich následná profesionální příprava a uplatnění*. In: BALBÁNOVÁ, Helena (ed.). *Romové v České republice*. Socioklub. Praha: Sociopress, 1999. 558 s., s. 333-351
- The Czech Republic 2009 Drug Situation: Annual Report*. Praha: Národní monitorovací středisko pro drogy a drogové závislosti, Úřad vlády ČR, 2010. 161 s.
- DANIEL, Bartoloměj. *Dějiny Romů: Vybrané kapitoly z dějin Romů v západní Evropě, v Českých zemích a na Slovensku*. Univerzita Palackého v Olomouci, Pedagogická fakulta, 1994. 197 s.
- Drogy a ohrožené skupiny mladých lidí*. Evropské monitorovací středisko pro drogy a drogovou závislost, Univerzita Karlova, Praha 2010. 48 s.
- GABAL, Ivan. *Zahraniční inspirace k integraci Romů*. In: BALBÁNOVÁ, Helena (ed.). *Romové v České republice*. Socioklub. Praha: Sociopress, 1999. 558 s., s. 67-89

- HORÁKOVÁ, Milada. *Romové v České republice*. In: Sociální politika, roč. 24, č. 4 (1998), s. 9-12
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. *Od etnické kasty ke strukturovanému společenství*. In: *Romové v České republice*. Praha: Sociopress, 1999. 558 s., s.115-136
- HUČÍN, Jakub. *Romové jsou jiní a jiní zůstanou*. In: Psychologie dnes, roč. 10, č. 5 (2004), s. 9-13
- JUKLOVÁ, Kateřina. *Sebeúcta jako klíčový faktor v primární prevenci sociálně patologických jevů*. In: *Riziková mládež v současné společnosti*. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, 2006. 234 s.
- KALIBOVÁ, Květa. *Romové z pohledu statistiky*. In: BALBÁNOVÁ, Helena (ed.). *Romové v České republice*. Socioklub. Praha: Sociopress, 1999. 558 s., s.91-114
- KAPLAN, Petr. *Romové a zaměstnanost neboli zaměstnatelnost Romů v České republice*. In: *Romové v České republice*. Socioklub. Praha: Sociopress, 1999. 558 s., s. 352-376
- KLÍMA, Petr. *Romové – zkušenosti z Psychologické praxe*. In: *Výchovné poradenství*, č.4 (1995), s. 10-15
- KOŤA, Jaroslav, JEDLIČKA, Richard. *Konec dvacátého století, mládež a drogová závislost*. In: JEDLIČKA, Richard (ed.). *Mládež – drogy – společnost*. Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 1997. 160 s., s. 11-66
- LABÁTH, Vladimír a kol., *Riziková mládež*. Praha: Slon, 2001. 157 s.
- LAURETOVÁ, Hana. *Rom Romeha, Gadžo Gadžeha (Romům by měli pomáhat Romové, gádžům gádžové)*. In: *Kontaktní práce 2010: Antologie textů České asociace streetwork*. Praha: Národní vzdělávací fond, 2010. 143 s., s. 45-52
- MARÁDOVÁ, Eva. *Prevence závislostí*. Praha: Vzdělávací institut ochrany dětí, 2006. 28 s.
- MATĚJČEK, Zdeněk. *Pozitivní a negativní faktory v socializaci dítěte*. In: SMĚKAL, Vladimír (ed.). *Podpora optimálního rozvoje osobnosti dětí z prostředí minorit*. Brno: Barrister & Principal, 2003. 197 s., s. 65-70
- MATOUŠEK, Oldřich; KROFTOVÁ, Andrea. *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, 1998. 340 s.
- MATOUŠEK, Oldřich. *Sociální práce s rizikovou mládeží*. In: Matoušek, Oldřich; Koláčková, Jana; Kodymová, Pavla (eds.). *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi.*, Praha: Portál 2010, 351 s., s.267-281
- McGrath, Yuko a kol. *Prevence užívání drog mezi mladými lidmi: Přehled dostupných informací*. překlad: Bareš, Jiří. Praha: Národní monitorovací středisko pro drogy a drogové závislosti, Úřad vlády ČR, 2007. 70 s.
- NAVRÁTIL, Pavel. *Sociální vyloučení menšin jako problém společnosti*. In: Navrátil, P. a kol. *Romové v české společnosti*. Praha: Portál, 2003. 223 s., s.15-46

- NEČAS, Ctibor. *Romové v České republice včera a dnes*. 5.doplňené vydání. Univerzita Palackého v Olomouci, 2002. 129 s.
- NEŠPOR, Karel, PROVAZNÍKOVÁ, Hana. *Slovník prevence problémů působených návykovými látkami*. Praha: Státní zdravotní ústav, 1999. 54 s.
- NEŠPOR, Karel. *Návykové chování a závislost: současné poznatky a perspektivy léčby*. Praha: Portál, 2000. 150 s.
- PAVELČÍKOVÁ, Nina. *Proměny romské komunity v průmyslovém městě*, in: Budilová, L., Jakoubek, M. eds. *Romové a Cikáni – neznámí i známí: interdisciplinární pohled*. Praha: Le-da, 2008. 342 s., s.62-80
- PEKÁREK, Pavel. *Romové mezi námi*. In: *Romové - reflexe problému: soubor textů k romské problematice*. Praha: Sofis, 1997. 106 s., s.11-19
- PELÍŠKOVÁ, Věra. *Bydlení Romů v České republice*. In: *Romové, bydlení, soužití*. Praha: Sociopress, 2000. 126 s., s. 15-23
- PEŠEK, Roman; NEČESANÁ, Kateřina. *Prevence užívání tabáku, alkoholu a drog u dospívajících: Moderní metody pro nácvik psychosociálních dovedností zvyšujících sebedůvěru*. Písek: Arkáda - sociálně psychologické centrum, 2009, 73 s.
- Problémy související s užíváním drog u dětí do 15ti let*. Praha:, Univerzita Karlova, 1. Lékařská fakulta, Centrum adiktologie, 2010.
- ŘEZNÍČEK, Matouš. *Východiska prevence sociálně patologických jevů: Souhrn přednášek*. Praha: Středisko sociální prevence hlavního města Prahy, 1997.
- ŘÍČAN, Pavel. *Nová identita českých Romů: naděje nebo hrozba?*. In: Smékal, Vladimír (ed). *Podpora optimálního rozvoje osobnosti dětí z prostředí minorit*. Brno: Barrister & Principal, 2003. 197 s., s. 80-84
- ŘÍČAN, Pavel. *Socializace romských dětí ve škole*. In: *Pedagogická orientace 1997*, č. 2, s. 40-54
- SMÉKAL, Vladimír. *Rizikové faktory v utváření osobnosti dětí různých etnik*. In: SMÉKAL, Vladimír (ed). *Podpora optimálního rozvoje osobnosti dětí z prostředí minorit*. Brno: Barrister & Principal, 2003. 197 s., s.71-78
- ŠUSTOVÁ, Jana. *S romskou poradkyní nejen o bydlení*, In: *Romové, bydlení, soužití*. Praha: Sociopress, 2000. 126 s., s. 78-86
- SMIK, Jan. *Dospievanie a riziká dospievania*. In: Labáth, Vladimír a kol., *Riziková mládež*. Praha: Slon, 2001. 157 s., s.14-22
- ŠIMÍKOVÁ, Ivana. *Romové jako sociálně vyloučená skupina*. In: Navrátil, P. a kol. *Romové v české společnosti*. Praha: Portál, 2003. 223 s., s. 56-73
- ŠOTOLOVÁ, Eva. *Příchod Romů do Evropy*. In: *Romové - reflexe problému: soubor textů k romské problematice*. Praha: Sofis, 1997. 106 s., s. 52-106.

- VACULOVÁ, S., SAMKOVÁ, P., PAVELKOVÁ, M. *Stereotypy v pojetí výchovy a školy u romských a neromských matek*. In: *Etnické stereotypy z pohledu různých vědních oborů*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2001. 123 s., s.107-119
- VEČERKA, Kazimír: *Romové a sociální patologie*. In: BALBÁNOVÁ, Helena (ed.). *Romové v České republice*. Socioklub. Praha: Sociopress, 1999. 558 s., s.417-446
- VÍŠEK, Petr: *Romové, bydlení, soužití: Slovo editora na závěr*. Praha: Sociopress, 2000. 126 s., s. 122-126
- VÍŠEK, Petr. *Romové v systémech sociální ochrany*. In: BALBÁNOVÁ, Helena (ed.). *Romové v České republice*. Socioklub. Praha: Sociopress, 1999. 558 s., s. 378-397
- VOTAVOVÁ, Milada. *Průvodce drogovou kariérou dospívajících*. JEDLIČKA, Richard (ed.). *Mládež – drogy – společnost*. Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 1997. 160 s., s.113-119
- Výroční zpráva o stavu ve věcech drog v České republice v roce 2010*. Praha: Národní monitorovací středisko pro drogy a drogové závislosti, Úřad vlády ČR, 2011. 160 s.

Elektronické dokumenty

- Drogy jsou v romské komunitě nekontrolovatelnou zbraní*.
<http://romove.radio.cz/cz/clanek/20709#5>, vloženo 15.7.2005, shlédnuto 20.1.2012
- Dža andre lachi škola*. <http://www.iqrs.cz/view.php?navezclanku=dza-andre-lachi-skola&cislocclanku=2012030001>, vloženo 2.3.2012, shlédnuto 24.3.2012
- Energetické nápoje do dětského jídelníčku nepatří*. <http://www.toplekar.cz/archiv-clanku/energeticke-napoje-do-detskeho.html>, vloženo 18.02.2011, shlédnuto 28.3.2012
- Metodika výzkumu užívání návykových látek v sociálně vyloučených lokalitách*.
<http://www.sociofactor.eu/?p=232>, vloženo 1.5.2010, shlédnuto 20.1.2012
- Nebezpečí energetických nápojů*. <http://zdrava-vyziva.doktorka.cz/nebezpeci-energetickych-napoju/>, vloženo 15.6.2006, shlédnuto 28.3.2012
- Nová naděje pro romské uživatele drog*. <http://www.romea.cz/index.php?id=archiv/2003-10/141516>, shlédnuto 20.1.2012
- Romové a drogy*. <http://www.radio.cz/cz/rubrika/udalosti/romove-a-drogy>, vloženo 2.5.2001
shlédnuto 20.1.2012
- Romský král*. Dokumentární film Viliama Poltikoviče, Film & Sociologie s.r.o. a Česká televize, 2009
- Výzkum: Romové začínají s drogami v mladším věku než ostatní*.
<http://www.radio.cz/cz/rubrika/zpravy/zpravy-2004-06-07#11>, vloženo 7.6.2004, shlédnuto 20.1.2012